

להיזהר בארץ ישראל

אוצרת / אורה פיקל-צברי

חברי העמותה / יו"ר עו"ד חגי סיטון, דניאל מימראן, עו"ד משה בן ארי, אביבה שר, רו"ח בריז'יט ביתן, עו"ד גדעון ברמץ, אילן הדר, ד"ר יעקב מימראן, איתן כרמון, יואב איגרא, מיקי חברוני, דורית וולניץ, פרופ' שמעון שטרית.

ועדה מדעית / פרופ' ירון בן נאה, ד"ר איל דוידסון, פרופ' מרגלית שילה, ד"ר ראובן גפני, פרופ' קובי כהן-הטב

ועדה חינוכית / ד"ר מיקי ארליך, עפרה רגב, חזקי בצלאל, אריאל אבקסיס, ד"ר יוסי שפניר

תוכן

להיות תייר בארץ ישראל / אורה פיקל-צברי	5
מפות תיירות בירושלים המנדטורית כלי לניתוח תפיסות מרחביות ותרבותיות פרופ' קובי כהן-הטב	25
דרכי הגעה	39
אעברה נא בארץ	49
אורח נטה ללון	61
לא על הלחם לבדו	73
לתור את הארץ	83
מזכרות מארץ הקודש	94

תודה מיוחדת לפרופ' קובי כהן-הטב.

מקורות הדימויים החזותיים / אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן / הארכיון הציוני המרכזי / אוסף התצלומים ע"ש שושנה ואשר הלוי / יד יצחק בן צבי/ תמר הירדני / משה מאור / Through The Holy Land

עיצוב גרפי / ערן צירמן
הפקה טכנית / שי גיל, שרל אסרף
עריכה לשונית / כרמית ספיר ויץ
תרגום / יהודית מייזל
צילום / רן ארדה, שי גיל, יעל הרמן
רשמת / רונית גיל
דפוס / גרפוס פרינט

אור החיים 6, הרובע היהודי, ירושלים, ת.ד. 1604 ירושלים 9750603
טל. 02-6276319 טלפקס. 02-6284636
www.oyc.co.il

© אפריל 2025

כל הזכויות שמורות למוזיאון חצר הישוב הישן ע"ש יצחק קפלן

TOURISM
IN
PALESTINE

התירות
בארץ-ישׂור

COME AND SEE **בוא וראה את**
EREZ ISRAEL **הארץ**

המגדל
הבית

המגדל
הבית

המגדל
הבית

המגדל
הבית

המגדל
הבית

המגדל
הבית

המגדל
הבית

המגדל
הבית

THE ASSOCIATION **התאגדות מורי הדרך**
OF JEWISH GUIDES **היהודיים**

PROPERLY TRAINED **אשר השתלמד**
IN ALL SUBJECTS THAT **והתמחו בכל המסגרות**
MAKE A GOOD GUIDE **הודרשיים למזרח**
IS AT YOUR SERVICE **במסגרות רחשנות**

FIXED RATES **מחירים מבטיים**
APPLY TO THE OFFICE **אם למנותל המשרד**

BEZAEI **בית, בצלאל**
JAFFA ROAD, OPPOSITE **רחוב יפו**
GENERAL POST OFFICE **מול משרד הדואר**
JERUSALEM **ירושלים**

טלפון: 53-53 **מ. 53** **מ. 53**
טלפון: 53-53 **מ. 53** **מ. 53**

ARTISTIC "BEZAEI" WORKSHOPS
JAFFA ROAD, OPPOSITE POST OFFICE
JERUSALEM, P.O. B. 53
ALL KINDS OF ARTISTIC ORIENTAL
WORKS PRODUCED IN THE COUNTRY.

בית, בצלאל
רחוב יפו, מול משרד הדואר
ירושלים, תבת-דאר 53
עבודות אמנותיות מזרחיות
מכל הסוגים, הנעשות בארץ-ישׂור

מודעה מטעם הסתדרות מורי הדרך העבריים בעיצוב זאב רבן, 1923
באדיבות הארכיון הציוני המרכזי

Announcement from the Histadrut Morei Derech Ha'lvri'im (The Union of Jewish Tour Guides), designed by Ze'ev Raban, 1923
Courtesy of the Central Zionist Archives

להיות תייר בארץ ישראל אורה פיקל-צברי

לתושבי ירושלים הייתה הגעת תיירים מחזה מרנין לב, המעיד עד כמה תלויה הייתה העיר בתיירות לפרנסתה. דוד ילין תיאר את התמורות בעיר עם הגעת התיירים בשנת 1897: "המתורגמנים קמים לתחייה, החלפנים מאירים פניהם, העגלונים שמחים, בתי המלון מתקשטים בכל פאר, ודגלי לאום ולאום מנפנפים על חלונותיהם וגזוזטרותיהם. בתי מעשי הצילום מציגים תמונותיהם לראווה, תמונות כל מקומות הקודש, תמונות בני הארץ ובנותיה במלבושיהם ומעיליהם (וכמובן לא נעדר היהודי הכפוף בפאותיו ובשטריימלו, ובקפטנו ובסנדליו), חנויות מלאכת עצי הזית והצדף נוקו ויופן ותמלאנה כלים וצעצועים לענג כל עין רואה"¹.

הדברים הובאו מנקודת המבט של תושבי ירושלים, אך כיצד נראו הדברים מנקודת המבט של התייר או התיירת בשלהי התקופה העות'מאנית וראשית תקופת המנדט? בתקופה זו החלו להגיע לירושלים מבקרים מזן חדש. צליינים המבשרים את הגעת התיירות המודרנית לעיר. הדבר הצריך פיתוח שירותי תיירות דוגמת שירותי הסעה, הסעדה, לינה, הדרכה ועוד. המאמר משתמש בזיכרונותיהם כדי לשקף את חוויית הביקור של אותם תיירים.²

תלאות הדרך

לודויג אוגוסט פרנקל נשלח בשנת 1858 על ידי הנדבנית עליזה הרץ לבית למל, להקים בית ספר מודרני ראשון בירושלים. הוא תיאר את קורותיו והרפתקאותיו בדרך אל העיר ואת החיים בה בחוברת "ירושלימה". לאחר מסע ארוך ומייגע, בעודו נפעם ממראה העיר הנגלית אליו, בקרבת חומות העיר, נתקל במנהג מוזר בעיניו אך מקובל בקרב יהודי הארץ. "והנה זה בפתע, בלא ראות, איש אליי ניגש, ובאחזו בשמאלו בכנף מעילי, נופפה ימינו

1 דוד ילין, *ירושלים של תמול*, א, הוצאת ראובן מס, ירושלים תשל"ב, עמ' 100.

2 ברצוני להודות לפרופ' קובי כהן-הטב על תמיכתו וסיועו.

הזבובים בעקביו. הכול טוב ויפה, אולם כאשר מנסה הוא לגרש בבעיטת רגלו האחורית זבוב מעל ראשו, הרי זה מעשה נפתל מדי לטעמי... מלבד זאת, מחזיר הוא פניו ונושך את רגלי. אין זה אכפת לי, אבל אינני אוהב לראות סוס נוהג בי בצורה ידידותית מדי"⁵...

שלוש שנים מאוחר יותר הגיע לארץ שמעון ברמן, יהודי שהיגר בנעוריו מקרקוב לארצות הברית. בספרו "מסעות שמעון" תיאר את המסע לירושלים מיפו רכוב על גבי חמור. "במקום לנסוע במחלקה הראשונה של הרכבת או של אוניית הקיטור, כפי שהורגלתי במשך שנים באמריקה, אנוס הייתי עתה לרכוב על גבי החמור הדל. זה היה מוזר בעיניי. אבל מגוחך מאוד היה לראות כיצד ירכבו על גבי החמור איזה רב חלוש או רבנית זקנה. האוכף נדחס בקש דחוס היטב, לשמור על שיווי המשקל. תנועה קלה וצנח... רכב נהדר כזה היה לי בנסיעתי לירושלים"⁶...

הגעת הרכבת לירושלים בשנת 1892 שיפרה ללא ספק את התחבורה, אך לפחות עד לשני העשורים שלאחריה המשיכו הדיליז'נסים להיות כלי תחבורה מרכזי בעיר ובסביבתה. יעקב יהושע ציטט את זיכרונותיו של אחד מזקני שכונת ימין משה: "משהיינו שומעים את רעשי גלגלי העגלות שעברו בכביש העובר למרגלות השכונה ידענו כי הגיעו תיירים לעיר. העגלונים שנמנמו על דוכני עגלותיהם ליד שער יפו היו מתעוררים מיד וחשים לתחנת הרכבת כדי 'לחטוף' תיירים להסעה"⁷.

לינה

בירושלים רווחו סוגי לינה שונים עבור התיירים בהתאם לכיסם ומעמדם. צ'רלס וילסון, מהנדס בצבא המלכותי הבריטי ומראשוני חוקרי ירושלים, הגיע לעיר בשנת 1864, וכעבור שנה של מחקר פרסם סקר מקיף על העיר.

מאכלת ארוכה ולטושה... ואחרי כן באר לי את הדבר באומרו כי חוק נהוג הוא על כל אורח יהודי לקרוע את בגדיו מאבל על שממת העיר הקדושה"³... הנרי בייקר טריסטראם, כומר אנגלי וחוקר טבע, ביקר בארץ ישראל מספר פעמים במחצית השנייה של המאה ה־19. הוא תיאר בזיכרונותיו בהתרגשות את מראה ירושלים הנגלית לעיניו מהמקום המומלץ ביותר בעיניו, מהר הצופים. "ברגעים אחדים הגענו אל ראש הר הצופים, שממנו השקיפו על עיר הקודש טיטוס והצלבנים ברגשות שונים מאוד. המבט הראשון על ירושלים מעורר תמיד מחדש התרגשות... עיר זו שוכנת במעמקי רגשותיו של כל נוצרי... יש רק גישה אחת נכונה לירושלים, ואם רק יוכל הצליח לעשות זאת מוטב שיבזבז אף שעות אחדות בעקיפה ויכנס לעיר ממזרח... מראה נהדר מתגלה בעבור הנוסע על כתף הר הזיתים, כשקיר 'החרם' (רחבת הר הבית) מופיע לעיניו"⁴...

בשנת 1867 נשלח סמואל לנגהורן קלמנס, הידוע בשם מארק טוויין, מטעם העיתון "דיילי אלטה קליפורניה", להתלוות לחלוצי התיירות האמריקאית במסעם לאירופה ולארץ הקודש. בספרו "מסע תענוגות לארץ הקודש" מפליא טוויין לתאר את תלאות הדרך ואת הסוס שעליו רכב.

"הרשו לי לציין שיש לי כבר סוס בשם 'יריחו', זוהי סוסה בעצם. ראיתי סוסים מופלאים בחיי, אך מופלא כמוהו לא ראיתי. חפצתי סוס היודע להתבייש, ואכן ניתן לי סוס כחפצי. חשבתי שרגש מעיד על אומץ לב, הצדק היה עימי, ועתה ישנו עימי הסוס האמיץ בעולם. בוש הוא מפני כל מה שנקרב בדרכו, ללא משוא פנים. בעיקר דומה כי עז פחדו מעמודי טלגרף ולמרבית המזל נמצאים אלה משני עברי הדרך, שכן עתה איני נופל פעמיים רצופות באותו עבר..."

"יצור זה נבהל מכל מה שראה היום, זולת ערמת חציר. הוא שם פעמיו אליה בפחז ובאומץ מפליאים ממש. ליבר היה נמלא הערצה למראה קור רוחו והחלטתו הנחושה נוכח שק שעורה. אומץ שטני זה סופו שיביא עליו כליה באחד הימים. אין הוא מהיר דווקא, אולם משער אני שיצליח להעבירני את ארץ הקודש. רק מגרעת אחת לו. אי פעם נכרת זנבו... וכעת עליו להיאבק עם

5 מארק טוויין, *מסע תענוגות לארץ הקודש*, הוצאת בית א. לבינסון, תל אביב 1975, עמ' 27-28.

6 שמעון ברמן, *מסעות שמעון ארץ ישראל 1870*, הוצאת יד יצחק בן-צבי, ירושלים תש"ם, עמ' 58.

7 יעקב יהושע, *ירושלים תמול שלום – פרקי הווי*, הוצאת ראובן מס, ירושלים 1977, עמ' 71.

3 ל.א. פרנקל, *ירושלימה* (1958), הוצאת יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשל"ג, עמ' 30.

4 הנרי בייקר טריסטראם, *מסע בארץ ישראל*, מוסד ביאליק, ירושלים תשמ"א, עמ' 129.

נראה, שהתנחלה מדרום מערב ואיימה לקרוע לגזרים את אוהלינו המתנודדים והמזדעזעים מעוצמת משבי הרוח. הכול נעשה רטוב... הייתה חשכה גמורה ואוהל אחד כבר התמוטט. אי אפשר היה להשיג סבלים. נאלצנו להטות בעצמנו שכם ולבוסס הלוך וחזור... עד שהעברנו את כל חפצינו...⁹

ואילו מזלו של מארק טוויין שפר עליו. הוא זכה להתארח באוהל מהודר ותיאר אותו בשנינות אופיינית: "והנה הוקמו חמישה אוהלי קרקס מפוארים – אוהלים הדורים בפנימיותם: עתירי כחול, זהוב ושני, ונפלאים בעיטורים מכל סוג ומין. נדהמתי. ואז הביאו שמונה שלדי מיטות קטנים של ברזל והעמידו אותם באוהלים, עליהם פרשו מזרן רך, כרים, שמיכות משובחות ושני סדינים צחורים כשלג על כל מיטה. אחרי כן העמידו שולחן סביב העמוד המרכזי והציגו עליו כדי נחושת, קערות, סבון ומגבות צחורות – מערכת לכל איש...¹⁰

"ואז בא הפלא האחרון: הם פרשו שטיחים על הארץ! אם לזאת יקרא לינה תחת כיפת הרקיע' אמרתי 'ניחא, אולם לא זה הסגנון שאליו אני רגיל'. הציבו נרות על השולחנות. משצלצל הפעמון – פעמון אמיתי – הזמינו אותנו ל'טרקלין'. אומנם שמתי לב שיש לנו אוהל או כמה אוהלים מיותרים, אך הנה בא אחד האוהלים על שימוש והיה לנו לטרקלין מפואר לסעודה. ככל האחרים היה גבוה עד להכיל משפחת ג'ירפות שלמה, ותוכו היה יפה, נקי ובוהק בצבעיו... שולחן לשמונה ושמונה כיסאות בד, מפה ומפיות שצחותן ואיכותן שמו לקלס את הדברים שאליהם הורגלנו באוניית הקיטור הגדולה!

בספרו "ירושלים העיר הקדושה" תיאר וילסון את מגוון שירותי ההארח שבהם העיר קיבלה את תייריה והבאים בשעריה.

"עונת הפסחא היא גם שעתם היפה של תושבי ירושלים. לא זו בלבד שבת המלון, האכסניות והמנזרים מלאים עד אפס מקום, אלא שאף מוקמים אוהלים מחוץ לחומות. עולי רגל אחרים, שאין הפרוטה מצויה בכיסם, עושים את הלילה תחת כיפת השמיים בתוך העיר, במקומות פתוחים, שם הם מבשלים את מזונם הדל. גברים, נשים וילדים עטופים בסמרטוטים שנשאו עימם נראים מקובצים משפחות משפחות, עד כי לעיתים קשה להבחין בינם לבין מיטלטליהם. מקום חביב ללינה בחוץ הוא השטח בתוך שער יפו. אך עולי הרגל והנוסעים שבחרו בו נאלצים לפנות מקומם כבר באשמורת הבוקר לפלאחים הבאים מהכפרים הסמוכים"⁸...

מרי אליזה רוג'רס, אחותו של אדוארד תומס רוג'רס, סגן הקונסול הבריטי בחיפה, שהתה בארץ ישראל בשנים 1855-1859. היא תיארה ביומנה את הלינה באוהל האירוח על חסרונותיו:

"גברת פ' (פין) הובילה אותי לאוהלי ולימדה אותי כיצד להדק את פתחו. אחייניתה הזהירה אותי לפשפש היטב בבגדי עם בוקר, על מנת להיפטר מבעוד מועד מנמלים, עכבישים ואולי אפילו מעקרב, שעלולים להזדחל לתוכם במשך הלילה"⁹...

יהודית מונטיפיורי תיארה ביומנה בעת ביקורה בירושלים בחודש יוני 1839 את החששות הנלווים ללינה באוהל, מפואר ככל שיהא. "אתמול בלילה פחדנו מפחד פריצי חיות אשר ירבו פה כי כן נראה לנו אשר קרבו אל אוהלנו. אך אחרי כן נודע לנו כי רק כלב התגנב לבוא בתוך מחננו ועל ידו פחדנו פחד חינם"¹⁰.

טריסטראם תיאר ביומנו בשנת 1863 את חוויית הלינה המפוקפקת באוהל בתנאי מזג אוויר סוער. "הגענו למחננו בסמוך לחצות בתוך סופת גשם

8 צ'רלס וילסון, *ירושלים העיר הקדושה*, הוצאת אריאל, 1988, עמ' 46.

9 מרי אליזה רוג'רס, *חיי יום-יום בארץ-ישראל*, הוצאת משרד הביטחון, תל אביב 1992, עמ' 23.

10 יהודית מונטיפיורי, "קטעי יומן – תקצ"ט", בתוך: *יומן מסע ואגרות*, הוצאת יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשל"ד, עמ' 86-87.

לינה והסעדה הוא סיפק גם שירותים נוספים, ובהם הדרכה לתיירים הבאים בשעריו.

צ'רלס וורן, סרן בחיל ההנדסה הבריטי וראש המשלחת הבריטית לחקר ארץ ישראל, הגיע לירושלים בשנת 1867 והתארח במשך 15 חודשי שהותו בעיר באותו מלון.

"הפגם הגרוע ביותר שלו היה שלא השכיל להתנהג דרך עיני אורחיו אלא ניחש את רצונותיהם על פי שאיפותיו שלו... לא עלה בידי לשכנעו כי האנגלים אוהבים תפוחי אדמה פעמיים ביום, בארוחות הצהריים והערב, וכי האמריקאים נוהגים לעיתים קרובות לאכלם גם בארוחת הבוקר. הוא עצמו לא אהב תפוחי אדמה ולפיכך הגיש לנו מהם רק פעמיים בשבוע, בטענה כי נמאס בהם אם יוגשו לעיתים מזומנות יותר... וכל זאת לא אירע משום שתפוחי האדמה היו יקרים, אלה דווקא היו זולים מאוד, אלא מפני שהתקשה לתפוס כי אנו יכולים לאהוב מה שהוא עצמו אינו אוהב..."

"כאשר איימתי לעזוב את המלון אם לא אקבל שירות לשביעות רצוני, הרי שלמשך יום או יומיים הייתי זוכה ביחס נאות, אך עד מהרה חזר לסורו, והכול מתוך כוונה טובה, שכן היה משוכנע שהוא מיטיב לדעת מאיתנו מה אנחנו אוהבים..."¹⁶

ישעיהו פרס תיאר בספרו "מאה שנה בירושלים" את התפתחות המלונאות בעיר. הוא ציין את בתי המלון הגדולים: פאסט, קמניץ ואמדורסקי. מלון פאסט, שהיה בבעלות גרמנית, שכן במעלה רחוב יפו, במקום שבו חנו הדיליז'נסים. מלון קמניץ, שהחל כאכסניה היהודית הראשונה בירושלים, נפתח כמלון מול מגדל דוד.

"אף על פי שבמראהו החיצוני לא היה יכול להתחרות בשני המלונאים הגדולים של הנוצרים, הצטיין בניקיונו ובטיב מאכליו. תומס קוק היה שולח את התיירים היהודים למלון זה, ובעונת התיירות התאכסנו בו גם תיירים לא יהודים, שהביעו את שביעות רצונם מהשירות היעיל ומטוב המאכלים היהודיים... קמניץ, שהיה נכה רגליים אבל פיקח ובעל יוזמה, התחיל בקטנות. בשנות השמונים הרחיב את מלונו על פני בניינים אחדים. כל ימיו היה שרוי

סכינים ומזלגות, פנכות מרק, צלחות – הכול משובח למהדרין. זה היה נפלא! ולזאת יקראו לינה תחת כיפת הרקיע"¹².

"החניה באוויר החופשי, אפילו באוהל פאר, מעניקה לך רעננות ומרץ עם בוקר – בעיקר אם נשמת אוויר הררים רענן וצונן", סיכם טוויין את החוויה.¹³ יהושע ילין הירושלמי תיאר בזיכרונותיו את הגעת אחיינה של חותנתו, השר אברם שלום, בן השר דוד ששון, מהודו לירושלים בשנת תרל"א (1871).

"בנסיעתנו התנהג כמנהג הלורדים והמיליונרים האנגלים... הממשלה בדמשק שלחה איתו שר צבא אחד עם חמישה פרשים ללוותו על דרכו ולשמרו. ואורחה גדולה של מבשלים ושוחטים, משרתים שונים ומחמרים ליוותה אותם. וסוסייהם ופרדותיהם נושאים אוהלים ומיטות שדה, כרים וכסתות, כלים שונים לבישול ולשאר צרכים. תיבות מלאות כל טוב דמשק ממיני מאכל ומשקה ולולים מלאים עופות ויונים... הוא נטה אוהלים מחוץ לחומה במגרש אחד השייך ליהודי בסמוך למגרש הרוסים"¹⁴.

לעומתם, ווג' וודקוק, תייר שביקר בירושלים בשנת 1848, הזכיר בזיכרונותיו את המלון שבו התאכסן בעיר. "המליצו לפני קבוצתנו על מלון המיועד לתיירים, שבעליו הוא אחד ושמו משולם, יהודי מומה... כאן ישבתי ברווחה יתרה כחמישה שבועות, כשאני פוקד מקומות שונים ואת הבמות העיקריות של מחזות התנ"ך שבסביבות ירושלים. למדתי שמשולם לא אז בלבד שהוא פונדקאי ישר אלא הוא גם מורה דרך טוב, ואני מיעץ בכל לב לכל הנוסעים לירושלים כי יזדקקו לביתו ולעצתו"¹⁵.

המלון שניהל משולם, יהודי מומר מגרמניה, היה ככל הנראה המלון האירופי הראשון בירושלים. הוא שכן במבנה אבן אופייני לעיר העתיקה. מלבד שירותי

12 טוויין, עמ' 23-24.

13 טוויין, עמ' 26.

14 יהושע ילין, זכרונות לבן ירושלים, הוצאת אריאל, 1981, עמ' 57.

15 מיכאל איש שלום, מסעי נוצרים לארץ ישראל, הוצאת עם עובד, תל אביב 1965, עמ' 574.

16 צ'רלס וורן, ירושלים של מטה, הוצאת משרד הביטחון, תל אביב 1992, עמ' 73.

ובהם יהודים.²² על רקע זה פתח כנראה מרדכי אהרון פישמן, חסיד בויאן, את בית המלון תלפיות ברחוב דוד, לא רחוק משער יפו.²³

מה אוכלים בירושלים?

המזרח על ניחוחותיו וטעמיו הטיל את קסמו על התיירים. מי שהפרוטה הייתה מצויה בכיסו זכה לסעודות דשנות, כפי שתיאר מארק טווין את הסעודה הראשונה במאהל האירוח.

“בחורים הדורי הלבוש במכנסיים רחבים וחבושים בתרבוש הגישו סעודה שכללה צלי כבש, צלי עוף וצלי אווז, תפוחי אדמה, לחם, תה, חביצה, תפוחים וענבים נפלאים. הבשרים היו טעימים מכל מה שאכלנו זה שבועות”²⁴...

טווין התענג אף על ארוחת הבוקר הדשנה שהוגשה לו. “צלעות כבש חמות, תרנגולת צלוייה, חביתות, תפוחי אדמה צלויים וקפה, והכול טעים להפליא – כזה היה תפריט הסעודה. הוא היה מתובל בתיאבון פראי שנצבר במשך הרכיבה הקשה ביום אתמול ובשינה המרעננת באוויר הצח”²⁵...

יהודים שהגיעו לירושלים, בהם יהודים אמידים, נאלצו מטעמי כשרות להתאים את ארוחותיהם לתפריט המקומי הצנוע.

את ביקורו בירושלים סיכם שמעון ברמן: “עשרה שבועות תמימים עשיתי בירושלים... אורח חיי שם היה כשל שאר יהודי המקום. בימי החול אכלתי לחם מתובל בשמן, אורז עם בשר עיזים או עם שמן. ושתיתי קפה שחור...”

בחובות... בתחילת המאה הכ' הועבר מלון קמניץ לבניין הגדול שממול למלון פאסט. עם מותו של אהרון ליפא קמניץ לפני מלחמת העולם הראשונה נסתם הגולל גם על מלונו.¹⁷

פרס מוסיף שבמלון אמדורסקי, הנמצא מול מגדל דוד, הסב הנציב העליון הרברט סמואל לקידוש בשבת הראשונה לבואו לירושלים לאחר התפילה בבית הכנסת “החורבה”¹⁸.

יעקב יהושע ציין בזיכרונותיו שלצד בתי המלון המפוארים היו פונדקים קטנים ששימשו בעיקר ללינת לילה, דוגמת בית המלון הקטן של בסיל פתאח בסמוך לשער יפו (ליד לשכת התיירות) ומלונו של אברהים אבו אל שר בסמוך לבניין העירייה.¹⁹

על פי עדותו, בתי המלון פאסט, הוטל דה פרנס, יוז, גרנד ניו הוטל, מורכוס ואמדורסקי שלחו נציגים לתחנת הרכבת כדי ללכוד ברשתם תיירים.²⁰

בספר המסעות שחיבר פרס בשנת 1921 ציין שלאחר מלחמת העולם הראשונה חל שיפור באיכות בתי המלון בירושלים.²¹

הכיבוש הבריטי של ארץ ישראל בשנת 1917 והגעת שלטון מערבי מתקדם הפיחו תקוות רבות לפריחת הארץ. תיירים רבים הגיעו מארצות המערב,

17 ישעיהו פרס, *מאה שנה בירושלים*, דפוס אחווה, ירושלים 1964, עמ' 37.

18 פרס, עמ' 37.

19 יעקב יהושע, *ירושלים תמול שלשום – פרקי הווי*, הוצאת ראובן מס, ירושלים 1977, עמ' 74-73.

20 יהושע, עמ' 71.

21 ישעיהו פרס, *ספר המסעות*, הוצאת בנימין הרץ, 1921, עמ' 2.

22 על פריחת התיירות בתקופת המנדט ראו: קובי כהן-הטב, *לתור את הארץ: התיירות בארץ-ישראל בתקופת השלטון הבריטי*, הוצאת יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2006.

23 איל דוידסון, “בואו ותשבעו עונג” – מלון תלפיות. ניוזלטר שבועי מקוון, גיליון 232, אלול תשפ”ד. <https://eyaldavidson.co.il>

24 טווין, עמ' 24-25.

25 טווין, עמ' 26.

ולמד מילים שימושיות באנגלית. כאשר עזב אותי התחיל לטייל עם תיירים אמריקאים המבקרים בעיר והפך למורה דרך".²⁹

אף נשים שימשו כמורות דרך, כנראה כמלאכה עונתית ששכרה בצידה. ז'אן אוגוסטין בוסט ביקר בירושלים בשנת 1870 והזכיר את מורת הדרך הצעירה וקרת הרוח שליוותה אותו.³⁰

בספר המבוסס על זיכרונות ילדותה תיארה מרים הרי את הסיורים שהדריכה בירושלים את ידידי המשפחה שהגיעו מאירופה. "ובטיולים אלה הייתה ציונה מורת דרך מצוינת. את כל הפינות המגוונות והנסתרות מן העין בירושלים ידעה: כל המנזרים, כל הכנסיות, והודות לה חדרו הגברות לרחוב היהודים ולתוך בתי הערבים, הנוצרים והמוסלמים. ידעה כל המקומות שיש להם שייכות למקרא ולברית החדשה..."³¹

דוד ילון, איש ירושלים, תיאר בעין ביקורתית בספרו "ירושלים של תמול" את התיירים היהודים מאנגליה, המתרוצצים חסרי מנוח מאתר אחד למשנהו בשנת 1897. "החיפזון הנורא והנוסע 'על רגל אחת', שאנו רגילים לראות בתיירים האנגלים בכלל. רגע אחד פה ומשנהו שמה... ובערב ישוב הנוסע עייף ויגע, גופו מדוכדך ועצמותיו מתפרקות, ובמצב כזה ישוב יעבור הכול לנגד עיניו מעורבב ומסובך, מבולבל ומטושטש..."³²

ילון תיאר את התיירים הסובבים בחוצות העיר, אוחזים בידיהם את מדריכי המסעות בעלי הכריכה האדומה בהוצאת בֶּדְקֶר, מדריכי התיירים הוותיקים בעולם שהשתמשו בכלים מודרניים. מדריך בדקר לארץ ישראל וסוריה יצא לראשונה בשנת 1875 וכך כתב עליהם: "גם אל רחוב היהודים יוליכם הספר האדום הזה, גם אל חורבת רבי יהודה החסיד יעלם... גם אל הכותל המערבי יורידם ערב שבת עם חשכה להתבונן ביהודים..."³³

זכות הראשונים בהוצאת ספר מסעות המיועד לנוסע היהודי נתונה לאברהם משה לונץ. בשנת 1876 הוא פרסם את "נתיבות ציון וירושלים". בפתח

בימי שבת אכלתי קוגל עם שמן מטוגן בשומן ושוב קוגל משומן האליה, וכן חמין מגרעיני חיטה (במקום גריסים) מבושל ברגל של כבש ובשר עיזים..."²⁶

מורי דרך וספרי מסעות

מארק טוויין לא שבע נחת ממורה הדרך המלהג אשר הובילם ברחבי הארץ בכלל ובירושלים בפרט. "שבענו מראות עד להקיא. שום דבר אינו קוסם לנו עוד זולת כנסיית הקבר הקדוש... אולם עייפנו מכל יתר הדברים. המראות מרובים יתר על המידה. מציפים הם אותך על כל צעד ושעל. דומה שאין שעל אדמה בירושלים או בסביבתה שאין לו היסטוריה מבהילה וחשובה משלו. רווחה גדולה היא להתחמק בחשאי לטיול של מאה צעד בלא לזיית מדריך שפיו אינו פוסק לדבר על אודות כל אבן שעליה תדרוך, וגוררך לאחור אל פני דורות רבים אל היום שבו קנתה העיר את תהילתה".²⁷

יעקב יהושע ציין בזיכרונותיו שעיריית ירושלים עשתה ככל יכולתה כדי להנעים את שהותו של התייר בעיר. כדי להשליט סדר בענף התיירות המתפתח – חייבה העירייה את מורי הדרך לתיירים להצטייד ברישיון מיוחד. מודעה פורסמה בחודש יולי 1894 ובה חויבו מורי הדרך (המתורגמנים) לבוא למשרד העירייה כדי לקבל את התעודה במהלך החודש הנזכר. "ואם לאחר המועד שנקבע יימצא מתורגמן שאין בידו תעודה מטעם מועצת העירייה, ייאסר עליו לעסוק במקצוע המתורגמנות ואף יוטל עליו קנס".²⁸

בדרך כלל היו מורי הדרך המלווים את התיירים נציגי הדתות השונות בעיר, דבר שמלבד ידיעת השפה והכרת המקומות והמסורות לא הצריך הכשרה רשמית. מציאות זו נמשכה אף מעבר לתקופה העות'מאנית.

בזיכרונותיו של ד"ר מג'רו, רופא יהודי שקבע את משכנו עם משפחתו הצעירה בעיר העתיקה בתקופת המנדט, מוזכר אחד מעוזריו. "זמן רב התמיד אצלי יחזקאל, בחור ישיבה. הוא היה צעיר שקט ורציני. יושב תמיד

29 ירושלים עיר הקודש – זכרונות ד"ר ל. וחנה מג'רו, ירושלים 1966, עמ' 48.

30 איש שלום, עמ' 744.

31 מרים הרי, בת ירושלים הקטנה, תל אביב 1975, עמ' 133.

32 דוד ילון, ירושלים של תמול, א', הוצאת ראובן מס, ירושלים תשל"ב, עמ' 131-132.

33 דוד ילון, עמ' 32.

26 ברמן, עמ' 82-83.

27 טוויין, עמ' 143.

28 יעקב יהושע, ירושלים תמול שלשום, חלק ב', עמ' 46.

לפני אחינו מרוסיה ורומניה, ומי ישים עוד ליבו להבעדיקער העברי הזה... ובמשך הזמן נפזר לכל רוח ואנוכי לא הכנסתי אף קרן הוצאותיו"³⁸...
 לונץ לא אמר נואש, ובשנת 1895 הוציא את מורה הדרך בתרגום לידיש בשם "פאלעסטינא".

ספר מסעות המיועד כנראה לילדים מהמעמד הגבוה על ארץ הקודש נכתב על ידי רובינסון דקוורת', כומר בכיר המקורב לארמון המלוכה באנגליה בעשור הראשון של המאה העשרים. הספר נכתב על סמך זיכרונות של נוסעים אחרים לארץ הקודש ואויר באיורים מרהיבי עין.

ישעיהו פרס, בן הארץ, הוציא בשנת 1921 את "ספר המסעות – ארץ ישראל וסוריה הדרומית". הספר יצא לאור בהוצאת בנימין הרץ, שלה סניפים בירושלים, ברלין ווינה, וביוזמת חברת אקספרס ארץ-ישראל. בפתח דבר צוין שמטרת הספר לתת מידע לנוסע העברי, היות שמרבית ספרי המסעות הם ברוח נוצרית ומיועדים לנוסעים נוצרים.

כבכל ספר מסעות מודרני הספר כלל מידע כללי לתייר (ערך המטבעות, מילים בסיסיות בערבית, תעריפי הדואר והטלגרף ועוד).

ספר המסעות של פרס מיועד לתייר האירופאי היהודי המגיע לארץ. זמן הנסיעה המומלץ הוא "האביב הארצישראלי, מפורים עד חג השבועות. בתקופה הזאת אחרי עבור ימות הגשמים נראית הארץ בכל יופייה והדרה... תכונת האוויר היא אז ממוזגה ונעימה... מטעם זה אפשר גם לבקר את הארץ בסתיו, מחג הסוכות עד חנוכה"³⁹...

פרס המליץ לקוראיו להסתפק בשתי חליפות. "אין צורך בלבנים עליונים קשים, כי אם צריך לקחת רק לבנים רכים. נחוץ לקחת חגורה של צמר לבטן

הדברים כתב מה הניעו למעשה. "כלימה כיסתה פניי בראותי כי סופרי העמים יפזרו כסף רב כאפר להדפיס בכל שנה הרבה ספרים חדשים על העניין הזה... ולעומת אשר לנו זרע יהודה לכבד ולהוקיר את העיר ואת הארץ הזאת הרבה יותר משאר העמים... בכל זאת לא התעורר איש עדנה לכתוב ספר אשר יכלכל את כל תכונת עיר הקודש... על כן אמרתי הנני, אאזור כגבר חלציו לכתוב עליו ספר"³⁴...

נוסף לאקלים, תיאור היסטורי ותיאור עכשווי של העיר, לונץ תיאר בהרחבה את המחלות הנפוצות בעיר הקודש וסיפק עצות מעשיות בספרו כיצד לשמור על הבריאות.³⁵

בתו של לונץ, חנה, ציינה בספר שכתבה לימים על אביה, שנהג ללוות את ידידיו התיירים בעיר ולהעשיר אותם בידעותיו הרבות. "לצורך השעה, עם ריבוי התיירים משנה לשנה, חיבר אבי את הספר 'מורה דרך בארץ ישראל וסוריא'"³⁶.

לונץ הוציא את הספר בשנת 1891 כגרסה העברית-יהודית לספר המסעות "בְּדִקְרָה", הפופולרי באותם ימים. "על טיבו ותועלתו לא אדבר, עלובה עיסה וכו', אך רשאי אני להגיד מה ששמעו אוזני מעולים שונים, שבעזרתו תרו לבדם את עיר קודשנו ירושלים פנימה וחוצה וגם את יתר ערי ארץ הקודש, ואת הכול ידעו אל נכון על פי מחקרים אחרונים"³⁷.

תקוותו של לונץ לממן באמצעות ספר זה פרסומים אחרים נכזבה. "זכעין מעשה שטן היה בדבר כי בשבוע שבו נגמר ויצא מבית הכריכה, נסגר חוף יפו

34 אברהם משה לונץ, נתיבות ציון וירושלים, הוצאת אריאל, ירושלים 1979, עמ' ו-י"א.

35 לונץ, נתיבות ציון וירושלים, עמ' 85-84.

36 חנה לונץ בולוטין, מאיר נתיבות ירושלים – חיי אברהם משה לונץ, ירושלים 1968, עמ' 73.

37 אברהם משה לונץ, לוח ארץ ישראל, שנת י"ז, עמ' 174. בנוסף: מכתבי דחייה על קבלת פרסומיו השונים של לונץ ומחברת החובות שלו מעידים על כישלון היוזמה. ראו: ארכיון העיר ירושלים, מיכל 4960, מספר סידורי 8.

38 אברהם משה לונץ, לוח ארץ ישראל, שנת י"ז, עמ' 174.

39 פרס, ספר המסעות, עמ' 2.

אחרים כרעו ולחצו את מצחיהם אליו, וככה התפללו ביגון דומם ואילם, בעוד דמעות ניגרות כטיפות גשם על פניהם...⁴³

“הזיכרון רב הרושם ביותר שאשא עימי מירושלים הוא מראה היהודים הבוכים לפני חומות ציון”... כתב בזיכרונותיו התייר אדוארד דייסי בביקורו בעיר בשנת 1870. “בשעה זו נוהרים היהודים אל רצועת האדמה הצרה, הכלואה בין חומות גבוהות”...⁴⁴

המשכילים שבתיירים גילו סקרנות ראויה לציון, התיידדו עם תושבי ירושלים והתארחו בבתייהם.

ריצ'רד רוברט מאדן ביקר בירושלים בשנת 1827 והתיידד עם הנכבד הירושלמי אמזלג.⁴⁵ בחברתו נכח מאדן בחתונה יהודית ירושלמית. הוא תיאר בזיכרונותיו את השתאותו לגבי גילם הצעיר של החתן והכלה. כנראה נעץ מבטים חודרניים מדי, ולעדונו “ידידי אמזלג נגע במרפקי שלוש או ארבע פעמים ואמר לי בלחש שלא להסתכל יותר מדי. רק האלוהים הוא היודע, כי הבטתי רק מתוך רגש טהור ביותר של רחמנות וסקרנות”.⁴⁶

ויליאם הנרי בארטלט, שביקר בירושלים בשנת 1842, לא הסתיר את ביקורתו על מראה העיר. “אין לך דבר משעמם מאשר מראה הפנימי של העיר... הדרך התלולה ומכוסת האשפה והבתים ההרוסים למחצה של הרובע היהודי מטביעים רושם של מרה שחורה”...⁴⁷

חלפני כספים

לטענת פרס, הצליינות והתיירות הביאו להתפתחות ענף כלכלי חדש: חלפנות הכספים. “חלפנים יהודים ישבו לאורך רחוב דוד, משער יפו ועד שוק

43 איש שלום, עמ' 701-702.

44 איש שלום, עמ' 746.

45 ייתכן שמדובר בחיים אמזלג, סגן קונסול בריטניה ביפו, או בן משפחתו, שביתו שכן בסמוך לשער יפו בירושלים. להרחבה ראו: רות קרק ויוסף גלס, *יזמים ספרדיים בארץ ישראל – משפחת אמזלג 1816-1916*, הוצאת מאגנס, ירושלים 1993.

46 איש שלום, עמ' 438.

47 איש שלום, עמ' 547.

בכדי להישמר מפני מחלות הקיבה והמעיים”, נעליים טובות, כובע, מעיל ואף מטרייה.⁴⁰

לשמירה על בריאות הנוסע המליץ: “על התייר לבלוע בכל בוקר 1/8-1/9 גרם כינין. על ידי זה יישמר מפני הקדחת”.⁴¹ בנוסף, ציין את הצורך להישמר מפני עקיצות היתושים: “התייר ייזהר מלישון במיטה שאינה עטופה כילה, השומרת את הישן מפני היתושים”, אכילת בשר רבה בימים חמים, שתיית מים מורתחים ועוד.⁴²

מלבד סקירה מקיפה על ההיסטוריה של הארץ בכלל וירושלים בפרט, קיים פירוט של מסלולים אפשריים, מידע על בעלי החיים והצומח, על בני הארץ היהודים והלא יהודים והיישובים העבריים.

מסלולי הסיור

המסלולים המופיעים בספרי ההדרכה השונים לנוסעים התבססו בעיקר על מקומות קדושים וחזרו על עצמם בווריאציות שונות.

אחד האתרים הפופולריים ביותר לביקור אצל התיירים היהודים והלא יהודים היה הכותל המערבי. מועד הביקור האידיאלי המומלץ היה בערב שבת.

“לעולם לא יימחה הרושם שנחרת בי מחמת המחזה שהייתי עד לו”, כתב בזיכרונותיו התייר ויליאם קופר פרייס בביקורו בשנת 1856. “גברים, נשים וילדים מכל הגילים, החל בעוללים וכלה בישישים בני תשעים, מילאו את המרצפת והידקו את מצחיהם הרועדים אל האבנים האהובות... הערב הגיע ועם שקיעת החמה החלה השבת... זה היה מחזה שאין דומה לו בשום מקום על פני האדמה... אחדים מהם נשקו את כותל האבנים בשפתיים רועדות.

40 פרס, *ספר המסעות*, עמ' 3.

41 פרס, *ספר המסעות*, עמ' 3.

42 פרס, *ספר המסעות*, עמ' 4.

ההצעה הראשונה היא על פי רוב נמוכה עד כדי גיחוך. לאחר מכן נוקב המוכר מחיר גבוה ומופרז...⁵²

מזכרות לתיירים

על מוכרי המזכרות כתב ישעיהו פרס: "יהודים וערבים נוצרים עסקו בתעשיית חפצי מזכרת, שדרישה הייתה להם מצד התיירים והצליינים. חרשי עץ זית וצורפי כסף יהודים עשו תיקים למזוזות, פמוטים לנרות שבת, קערות לסדר פסח, סיכות מגן דוד, טבלאות וקופסאות עם תחריטים של הכותל המערבי ושל שני בתי הכנסת המפוארים. צורפי כסף וזהב יהודים מצפון אפריקה ותימן עשו תכשיטים... נשים חרוצות עשו מעשי רקמה נאים שעליהם קפצו הקונים. ערביי בית לחם עשו צלבים וחפצי זיכרון אחרים מצדף, מקונכיות בשפת ים אילת, תחריטים של קדושי הכנסייה וצורות של כנסיות באבן הביטומנית השחורה שבקרבת ים המלח"⁵³...

פרנקל תיאר בספרו "ירושלימה" את האומן יחיאל ממגליץ (עיירה סמוכה לזורשה), שהגיע אליו ושטח בפניו את מרכולתו. "והנהו אומן במעשה כלי עץ, ויפרוש לפניו מקלות... ארונות, גביעים ומכבידי אגרות וכמו אלה. ועל כולמו נחרת בכתב עבר מספר שנת העשותו ושם ירושלים. ובשאלו אותו מדוע לא חרת כזאת בשפת רומי אשר רבו יודעיה, ענני: על כי כל קוני מרכולתי על פני רובם ילידי בריטניא הנמו והם לא יבקשו רק אלה"⁵⁴.

ג'ון וילסון, כומר סקוטי שביקר בירושלים בשנת 1843, תיאר כפי הנראה את האומן היהודי מרדכי שניצר, שעסק בגילוף וביצירת חותמות. "הזמנו אצלו עבודות רבות שאיכותן הייתה לשיעור רצוננו המלאה. הכיתובים המקובלים ביותר בחותמות הם 'שאלו שלום ירושלים', 'יברכך השם מציון'

התבואה, על יד שולחן קטן והחליפו מטבעות של ארצות שונות במטבעות המקומיים"⁴⁸.

יעקב יהושע תיאר בזיכרונותיו את המטבעות הנפוליוניים והפרנקים הצרפתיים, שראה כילד מבעד לזוגיות של שולחנות החלפנים ברחוב דוד. "השולחנות הקטנים של 'הצארפים' (החלפנים) עמדו ליד פתחיהן של החנויות הגדולות. שם מעל שולחנם של החלפן יעקב טאג'ר והחלפן שמואל בכר יהושע נצצו וקרצו לנו המטבעות שמעולם לא הגיעו לידינו"⁴⁹...

החלפנים מתוארים בזיכרונותיהם של נוסעים שונים שקדמו להם.

ס.ב. אליוט, כומר ותיאולוג שעבד בשירות המנהל הבריטי בהודו, ביקר בירושלים בשנת 1839 ותיאר את היהודים שאינם מפגינים את עושרם. "ראיתי אחד מהם, שחיבק אירופי אמיד, כאילו היו ידידים ותיקים ושווים. הוא החזיק בידו שטר על סך 5,000 ליש"ט שהלווה לאישה אירופית, אך הוא היה לבוש כחנווני עני בלונדון"⁵⁰...

שווקים

הביקור בשווקים התוססים והמפגש עם ניחוחות המזרח האקזוטי קסמו לתיירים המערביים. תיאור בעלי הדוכנים בשוקי העיר העתיקה בזיכרונותיה של מרי אליזה רוג'רס נראה אקטואלי גם בימינו אנו.

"אך היו מביניהם שנראו כבלתי מעוניינים בקונים, ואחד ממוכרי הפירות שהציע לי כיבושין ופירות, אמר: "אנא גבירתי, קחי את פריינו בלא כסף ומחיר. כולו שלך. קחי כאוות נפשך", וברצון היה מעמיס על הקוואס שלנו את כל אוצרות חנותו, ואחר כך היה תובע את כפל מחירם"⁵¹...

צ'רלס וילסון תיאר בהומור את המשא ומתן בשוקי העיר העתיקה: "המוכר אינו מציין בדרך כלל את מחיר הסחורה אלא מחכה להצעה מצד הקונה.

52 צ'רלס וילסון, *ירושלים העיר הקדושה*, הוצאת אריאל, 1988, עמ' 48.

53 פרס, *מאה שנה*, עמ' 37-38.

54 פרנקל, *ירושלימה* (1858), עמ' 37-38.

48 פרס, *מאה שנה*, עמ' 38.

49 יעקב יהושע, *ירושלים תמול שלשום*, חלק שני, הוצאת ראובן מס, ירושלים 1979, עמ' 27.

50 אלי שילר (עורך), *תור הזהב של ספרות הנוסעים*, הוצאת אריאל, ירושלים 1986, עמ' 62.

51 רוג'רס, עמ' 32.

ניתן למצוא את דגמי "החורבה" וקבר רחל, קופסאות אתרוג, דוגמאות לרקמה ועוד.⁵⁹

קבצנים

מארק טוויין מזכיר פעמים רבות את הקבצנים הירושלמים. "אין ההיגיון שהאנשים לא ישתוקקו להסתלק ממקומות שבהם מוציאים את נשמתם נחילים תובעניים של קבצנים ורוכלים הנתלים כאשכולות בשרוולך וכנף בגדך, זועקים ומייללים באוזניך ומזויעים את עיניך בפצעים ובמומים מחרידים, שאותם יציגו לראווה. אכן שש אתה להסתלק".⁶⁰ מרגרט תומס, שביקרה בארץ בשנים 1895-1897, תיארה את פושטי היד בזיכרונותיה. "הללו הולכים אחרי ההמון, יושבים על הקרקע או מהלכים עם דליי פח על זרועותיהם ובקולי קולות תובעים נדבות"..."⁶¹

בספרו "ירושלים תמול שלשום" ציטט יעקב יהושע מהעיתון הערבי נוצרי "פלסטין" מיום 19.3.1913 טענה שעונת התיירות היא עונת העניים והקבצנים בירושלים. "מספרם של עניים וקבצנים אלו אינו פחות ממספר התיירים והאורחים יחדיו. פוגש אתה אותם קבוצות קבוצות ברחובות, בפתחי החנויות ובתי המלון כשהם מחקים את אלה החולים במחלת הנפילה, ומהם אשר מסירים את בגדיהם מעליהם כאדם הראשון בגן עדן... עניים אלה אינם מרפים מהתייר, עד אשר מקלל הוא את השעה שבא החליט לעלות לירושלים ולבקר באתריה"..."⁶²

על פי עדותו של יעקב יהושע, כדי להיפטר מטרדתם של מקבצי הנדבות למיניהם, נהגו התיירים להצטייד במטבעות קטנים ולזרוק אותם אליהם

ו'זכור את ירושלים'. האומן היהודי הכין עבורי גביע בדולח יפה, שחומר הגלם עבורו הובא מסיני"..."⁵⁵

תייר נוסף המזכיר את האומן הוא ויליאם קופר פרייס, שביקר בירושלים בשנת 1856. "גיליתי יהודי זקן בשם מרדכי. בעל כישרון ניכר בסיתות אבנים בתבניות שונות"..."⁵⁶

אומנים ירושלמים נוספים שהפליאו ביצירותיהם בשלהי המאה ה-19 וראשית המאה ה-20 היו שמחה דיסקין, המכונה "יאנובר", ומאיר רוזין.

"בבחינה זו היה ר' שמחה שלמה יאנובר, מזקני ירושלים ונכבדיה", כתב פנחס גריבסקי על דיסקין בחוברת "החרש והמסגר בירושלים".

"הוא היה בעל מידות תרומיות ומחונן בכישרונות נעלים, מפתח פיתוחי אבן, מעשי ידי אומן ביתרון הכשר, ומלאכתו מצאה חן גם בעיני פרנץ יוסף, קיסר אוסטריה. הוא היה האומן הראשון בכלי מלאכת אבן: הגביעים, הספלים והטסים השחורים, בכפתוריהם ופרחיהם, וכלים מכלים שונים. מונטיפיורי, מונטגו וד"ר אשר היו מזמינים אצלו כלים כאלה והביעו לו תודה בפה ובכתב."⁵⁷

בין יצירותיו של דיסקין ששרדו ניתן למצוא גביעים עשויים ביטומן, דוגמאות לרקמה, שופר ועליו חריטה של הכותל המערבי ועוד.⁵⁸

מאיר רוזין היה אומן שהתפרנס בעיקר מהכנת ומכירת מזכרות לתיירים. הוא פתח בביתו מוזיאון קטן להצגת יצירותיו. בין יצירותיו של רוזין ששרדו

55 שילר, תור הזהב, עמ' 97.

56 איש שלום, עמ' 700. על שניצר ראו: דוד תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוגיו, עמ' 3031.

57 פנחס גריבסקי, המסגר בירושלים, פרויקט בן יהודה, <https://benyehuda.org/read/11847/read>.

58 חביבה פלד, "שבעה אמנים", בתוך: יונה פישר (עורך), אמנות ואומנות בארץ ישראל במאה ה'ט', מוזיאון ישראל, ירושלים 1979, עמ' 151-160.

59 פלד, עמ' 161-172.

גליה גביש וניר פלדמן, מזכרות מארץ הקודש, מוזיאון חצר הישוב הישן, ירושלים 2009.

60 טוויין, עמ' 159.

61 איש שלום, עמ' 830.

62 יעקב יהושע, ירושלים תמול שלשום, 1977, עמ' 76.

מפות תיירות בירושלים המנדטורית כלי לניתוח תפיסות מרחביות ותרבותיות פרופ' קובי כהן-הטב

למן המאה התשע עשרה נרשמה מעורבות גדלה והולכת של מעצמות אירופיות במתרחש בארץ-ישראל. הארץ ואזורים שמסביבה החלו להיות מושפעים מהתפתחויות מרחביות וטכנולוגיות מערביות. פעילותן של המעצמות העולמיות בארץ הביאה לידי פיתוח נרחב של שירותים חדשים כמו תעבורה, דואר, חינוך ובריאות.

אחד ההיבטים החשובים של היחשפות הארץ להשפעת המעצמות האירופיות היה קשור לשיפור הנגישות אליה. פתיחת קווי ספנות של אוניות קיטור, שיצאו מנמלי הים התיכון המרכזיים אל חופי הארץ והביאו עימם צליינים רבים, הייתה לחלק חשוב בהיפתחותה של הארץ למערב. הופעת קווי אוניות "קירבה" את ארץ ישראל לחופי המערב, ובזכותם ההגעה אל הארץ נהייתה לממשית יותר, בטוחה יותר וזולה יותר לבני כל המעמדות. הייתה זו תנועת סובב ומסובב: ככל ששופרה הנגישות לאזור כן גבר הביקוש של המבקרים השונים להגיע אליה.

שיאה של מעורבות המעצמות באזור היה כיבוש הארץ בידי בריטניה, שהייתה למעצמה המערבית הראשונה ששלטה בארץ לאחר מאות שנים. תקופת השלטון הבריטי בארץ-ישראל (1917-1948) נודעה כתקופה מהפכנית בתולדותיה. לאחר מאות שנים של שלטון מוסלמי, נכבשה הארץ ונשלטה בידי מעצמה אירופית מערבית, תעשייתית ואימפריאליסטית ובעלת משטר דמוקרטי פרלמנטרי.

הבריטים תחמו את גבולותיה המדיניים והמנהליים של הארץ, שיקמו אותה מהחורבן הפיזי שהביאה עליה מלחמת העולם הראשונה, ועודדו את פיתוחה הכלכלי ואת המודרניזציה שלה בתחומי חיים רבים. תהליכי הגידול והפיתוח בלטו בתחומי התשתיות הפיזיות והשירותים הציבוריים, והתפתחות רבה

מלוא חופניים. הקבצנים עטו על המטבעות, תוך מריבות וגידופים, והניחו את התיירים לנפשם.⁶³

ולסיכום, אין טוב יותר מלהביא את דבריו של מארק טוויין בסיום מסעו לארץ הקודש: "בבוא הזמן תישכח העייפות הזאת. יישכח החום, יישכחו הצמא, הדברנות המייגעת של המדריך, רדיפות הקבצנים – ואז לא יישארו אלא זיכרונות נעימים מירושלים, זיכרונות שנעלה תמיד בעניין גובר ככל שתרינה השנים..."⁶⁴

63 יעקב יהושע, ירושלים תמול שלשום, חלק שני, 1979, עמ' 48-49.

64 טוויין, עמ' 145.

בינלאומית שנפתח בארץ. חברות בינלאומיות פתחו סניפים בעיר, ואף בתחום היוזמה הפרטית המקומית ניכרה פעילות רבה, שהתפתחה בזיקה לפעילות התיירותית בעיר, כמו תופעת הפנסיונים או הגידול הניכר שחל בפתיחתם של בתי קפה ומסעדות.³

גידולה של התיירות בתקופת המנדט היה מלווה גם בהתרחבות תשתית התיירות ה"מתווכת". הכוונה לגורמים אשר מתווכים בין המבקר לאזור הביקור, ועל כן יש להם חלק בעיצוב תמונת עולמו של המבקר. מבין גורמי התיווך הבולטים ניתן למנות פרסום ושיווק לתיירים, סוכנויות נסיעות, מורי דרך, ספרי הדרכה, מפות ומזכרות. לכל אחד מגורמי התיווך הללו יש מניע פעולה משלו, הוא משמש לצרכים שונים ומבטא במידה רבה את המרחב, את הזמן ואת החברה שבהם הוא פועל.

המשותף לכל גורמי התיווך הוא הבחירה שהם עושים בהצגת התמונה התיירותית בפני התייר והמגמתיות המאפיינת את פעילותם אל מול מגוון רחב יותר של פרטים. בכך גורמי התיווך לסוגיהם משפיעים על עיצוב תמונת עולמו של המשתמש, קרי התייר, ועל הדימוי של המקום בעיניו. מבין גורמי התיווך הללו בולטים החידוש והגיוון שחלו במפות התיירות שהתפתחו בירושלים בתקופת השלטון הבריטי בעיר.

מהי מפה?

המילה קְרִטוֹגְרַפְיָה (בעברית: מַפָּאוֹת) היא צירוף המילה היוונית "כרטס", המציינת גיליון כתוב או מפה, והמילה "גרפיה", מלשון כתיבה. מדובר בתורת היצירה, העריכה, הקריאה, העיבוד וההדפסה של מפות גיאוגרפיות. ההגדרה הפשוטה היא שהמפה היא תיאור מישורי מוקטן, מכוון, בר מידה וסכמתי של תופעות גיאוגרפיות על פני כדור הארץ.⁴ אלא שהגישות המחקריות הביקורתיות מלמדות שיש להביא בחשבון שמפות שימשו בעבר

ניכרה בתחומי המסחר והייצור של מוצרי צריכה מגוונים – כל אלה אפשרו את התפתחות התיירות בארץ והשפיעו עליה.

ואכן, אחד הביטויים המובהקים של תנועת התיירות המודרנית לארץ-ישראל היה היפתחותה של הארץ לרעיונות ולהשפעות מודרניים ומערביים חזקים ולהופעת גורמי משיכה חדשים. בכך הייתה ארץ-ישראל בתקופת השלטון הבריטי לא רק ארץ קודש שמשכה אליה מדורי דורות עולי רגל וצליינים, אלא גם ארץ מושכת לתיירות מודרנית, לאו דווקא דתית.

בשנות השלטון הבריטי התגברה תשומת הלב לאתריה הארכיאולוגיים של הארץ, לשימור האתרים, להגנתם ולהסדרת הביקור בהם. שיפורים רבים ניכרו באמצעי ההגעה אל הארץ ובתשתית התחבורה בתוכה, ותמורות וגידול רב באו לידי ביטוי במערך השירותים למבקר, בראש ובראשונה בשירותי האירוח וכן בשירותים אחרים כגון סוכנויות נסיעות, בתי קפה ומסעדות. כל התהליכים האלה יצרו את התנאים שהביאו לידי הגדלת כוח המשיכה של הארץ ולידי הרחבת ציבור המבקרים בתקופת המנדט ולגיוונו.¹

המגמות החדשות בארץ-ישראל בתקופת השלטון הבריטי בתחום התיירות באו לידי ביטוי מובהק בעיר ירושלים, ורישומה של תקופה זו ניכר בה עד היום. הבריטים הכירו במורשת ההיסטורית הבינלאומית של העיר ובחשיבותה לבני שלוש הדתות המונותאיסטיות. הם קבעו את ירושלים לבירת פלשתינה (ארץ-ישראל), והדבר הביא לתמורות רבות במעמדה. הם הראשונים שהכינו תוכניות מתאר לעיר, שבין היתר נועדו לשמור על צביונה המיוחד, להסדיר את שימורה ולכוון את פיתוחה בעתיד.²

בירושלים החלו להופיע מרכזי תרבות ופנאי חדשים שלא נראו בה קודם לכן, דוגמת מוזיאון רוקפלר או בניין ימק"א. ציון דרך נוסף היה פתיחתם של בתי מלון גדולים ובראשם מלון המלך דוד בשנת 1931, שהיה למלון הראשון ברמה

1 להרחבה ראו ק. כהן-הטב, לתור את הארץ: התיירות בארץ-ישראל בתקופת המנדט הבריטי, 1917-1948, יד יצחק בן-צבי, ירושלים 2006.

2 ג. ביגר, "בינויה של ירושלים בתקופת השלטון הבריטי, 1917-1948", בתוך ח. לבסקי (עורכת), ירושלים בתודעה ובעשייה הציונית, ירושלים 1989, עמ' 183-215; י. בן-אריה, "פעילות לשימור ותכנונה של ירושלים בראשית תקופת השלטון הבריטי בא"י: 1926-1917", בתוך ה. אהרונסון וח. לבסקי (עורכים), ארץ בראי עברה: מחקרים בגיאוגרפיה היסטורית של ארץ-ישראל, ירושלים תשס"א, עמ' 441-500.

3 להרחבה על תופעת התיירות בירושלים למן אמצע המאה התשע עשרה ועד סוף המאה העשרים ראו K. Cohen-Hattab and N. Shoval, *Tourism, Religion, and Pilgrimage in Jerusalem*, London: Routledge, 2015.

4 וויקיפדיה, קרטוגרפיה.

אזור מסוים בפרק זמן נתון, ואין לראות בהן צילום של תמונת מצב תיירותית גרידא.⁷

מאפייני מפות התיירות שהופיעו בירושלים בתקופת המנדט מתקשרים ישירות למניעים ליצירתן של מפות אלה. לדעתנו יש להבחין בארבעה טיפוסים חדשים של מפות תיירות עירוניות של ירושלים בנות התקופה, והם יפורטו להלן.

1. מפות תיירות כלליות:

ניתן לומר כי מפות התיירות הראשונות של העיר הודפסו בספרי הדרכה שימושיים לתיירים בסוריה ובארץ-ישראל, שהחלו להופיע בשנות החמישים של המאה התשע עשרה. הראשון שבהם הוא כנראה המדריך שיצא לאור באנגליה בהוצאת ג'ון מורי (Murray) בשנת 1858.

משגבר זרם התיירות לארץ רבו מדריכי הסיורים הנדפסים, חלקם בעברית. כדי לשמור על דיוק ועל רמת עדכון נאותה הודפסו מדי פעם מהדורות חדשות. לחלק מהמדריכים צורפו מפות אזוריות ועירוניות, חלקן בקני מידה ובשרטוטים מדויקים ביותר. אפשר ללמוד מהן על תהליך ההשתנות של הארץ, ובתוך כך גם על התפתחותה של התיירות בה בשלהי התקופה העות'מאנית.⁸

בראשית שנות השלושים הופיעה בירושלים מפת התיירות הראשונה, שהייתה בעלת מאפיינים חדשים לעומת המפות העירוניות שקדמו לה. במפה הצבעונית (גוונים ירוק וכתום) מסומנים בציורים מוקטנים ותלת-

ומשמשות גם בהווה כלים להצגת רעיונות ולקידום ערכים ואידיאות, רעיונות פוליטיים ומטרות שונות.⁵

על פי עמדה זו המפות עושות זאת במגוון אמצעים: בשימוש בצורה ובצבע מחבר המפה מדגיש מרכיבים מסוימים או מטשטש ומעלים מרכיבים מסוימים, או בשימוש בסמלים הוא מעצים או ממעיט בערכם של אתרים במפה. כך גם מחברי המפות נהגו בעבר ונוהגים בהווה להעדיף שמות ומושגים המייצגים את עמדותיהם על פני שמות אחרים המקובלים לאותם מקומות וייתכן שמייצגים אידיאלוגיות וערכים מנוגדים.⁶

בתקופת השלטון הבריטי התחולל בירושלים גידול וגיוון בתנועת המבקרים בעיר, והדבר בא לידי ביטוי גם בהיצע המפות שיועדו לתיירים השונים שביקרו בה. אנו נכנה מפות אלה "מפות תיירות", וכוונתנו בעיקר למפות המבליטות אתרי ביקור ושיירות תיירות למיניהם והנעשות, פעמים רבות, ממניעים אינטרסנטיים של גופים העוסקים בתיירות.

במפה המיועדת לתיירים, לעומת מפות אחרות, ישנה תרומה ייחודית למחקר התיירות, בהיותה מסמך המתאר תמונת מצב של תשתית התיירות באזור מסוים. ולא זו בלבד, אלא שיש לה חשיבות להבנת מקומה של המפה עצמה בתהליך התפתחות היחסים שבין מרחב גיאוגרפי נתון ובין הזהות התיירותית-מקומית המתפתחת בו.

למפות התיירות יש אפוא תפקיד משל עצמן וחלק פעיל בהתפתחות תשתית התיירות. תהליך יצירת המפה, בחירת הסמלים והקטגוריות שהוצגו בה או המכלולים שמהם בחרה המפה להתעלם – כל אלה משקפים תהליכים תרבותיים רחבים המתבטאים ביחס שניתן לאתרים ולשיירות למיניהם מנקודת המבט של התייר ושל נותני השירותים. למפות התיירות יש מקום בתהליכים התרבותיים של זמנן ובגיבוש הזהות התיירותית המתפתחת של

5 Anne Godlewska, "The Idea of the Map", in Susan Hanson (ed), *Ten Geographical Ideas That Have Changed the World*, New Brunswick, N.J. 1997, PP. 15-39. מצוטט אצל ר. רובין (1014), צורת הארץ: ארץ-ישראל במפה העברית מרש"י ועד ראשית המאה העשרים, ירושלים, ידי יצחק בן-צבי, עמ' 13.

6 להרחבה בעניין מפות ככלי לקידום ערכים ורעיונות במיוחד בהקשר הדתי ראו שם, עמ' 17-12.

7 Stephen P. Hanna and Vincent J. Del Casino (eds), *Mapping Tourism*, 7 Minneapolis: University of Minnesota Press, 2003.

8 י. בן-אריה, "ספרות הנוסעים המערביים לארץ-ישראל במאה הי"ט כמקור היסטורי וכתופעה תרבותית", *קתדרה*, 40, תמוז תשמ"ו, עמ' 181-183. בשנת 1876 יצאה לאור המהדורה הראשונה של מדריך ה"בדקר", שיוחדה לירושלים ולסביבתה. באותה שנה יצא לאור גם המדריך של קוק. חברת קוק פרסמה ספר עזר מיוחד למטיילים במזרח כבר ב-1872, ראו R. V. Burns, *Help-Book for Travelers to the East*, London 1872. עוד על המדריכים הכתובים הראשונים ראו ש. אביצור, "ראשית הדרכת עולי הרגל בארץ", א. שילר (עורך), *ספר זאב וילנאי: מבחר מאמרים בידיעת הארץ*, א, ירושלים 1984, עמ' 413-422.

מפת ספירידון / Spiridon map

המכונות בפנינו בשם "מפות תיירות עדתיות". לסוג זה של מפות שייכות "מפות תיירות יהודיות", המבליטות למתבונן בהן את הנוכחות היהודית בירושלים, בעיקר בחלק היהודי המודרני והמתפתח בעיר המערבית החדשה. העיר העתיקה הייתה חלק קטן יחסית מהמפה, ואילו בחלק החדש הודגשו השכונות היהודיות, מוסדות הדת היהודיים ומוסדות ההנהגה, התרבות והחינוך.¹¹

היו גם מפות תיירות ערביות, שהבליטו למתבונן בהן בעיקר את המקומות הקדושים לאסלאם בעיר העתיקה ואת המסגדים הרבים שבה.¹² עוד מפות

11 הוצאת סטימצקי הוציאה לאור במהלך שנות השלושים והארבעים כמה מפות תיירות עירוניות שבהן הובלטה בעיקר הנוכחות היהודית בעיר. ראו לדוגמה: ש. בן-דוד, *ירושלים ישן וחדש*, סטימצקי, פלשתינה 1941-1942.

12 ראו לדוגמה: S. N. Spyridon, *Jerusalem in Panorama*, Jerusalem 1945, ובה כיתוב פנימי בערבית.

ממדיים האתרים המקודשים והמבנים הבולטים בעיר העתיקה ומחוצה לה (ראו מפה מס' 1).

מחבר המפה היה ספירו נ' ספירידון (Spyro, N. Spyridon), יליד ירושלים (1894), בוגר לימודי הנדסת חשמל והנדסה אזרחית בשווייץ, ששב לארץ לקראת סוף שנות העשרים ופרסם את המפה הראשונה שלו בשנת 1930. על גבי כן ציור מרובע שבנה בביתו, שני מטרים על שני מטרים גודלו, העתיק ספירידון את איורי המבנים השונים שצייר במהלך סיוריו ברחבי העיר ועיצבם לתיאוריהם הסופיים כפי שהם מופיעים במפה. ייתכן שתבנית זו של מפת תיירות עירונית, כפי שעיצבה ספירידון, הושפעה מתבניות דומות של מפות תיירות עירוניות שנפוצו בשווייץ בשנות העשרים ואף קודם לכן.⁹

עיסוקו של ספירידון בשרטוט מפות נבע בעיקר מצורך כלכלי ובמשך כ-15 שנה, עד שנת 1945, הוא המשיך לעדכן ולהוציא לפחות עוד שמונה מהדורות של מפתו. המפה של ספירידון היא במידה רבה אב-הטיפוס של מפת התיירות המודרנית של העיר. גורמים רבים בענף התיירות שעסקו בהפצת מפות לתיירים מראשית שנות השלושים העתיקו מן המפות של ספירידון והשתמשו בציורי המבנים שלו. במהלך שנות השלושים והארבעים חל גידול ניכר בתפוצה של מפות תיירות מסוג זה, כלומר מפות של העיר המזכירות במידה רבה את מפת ספירידון משנת 1930, ודומה שרובן הושפעו ממנה במידה מה לפחות.¹⁰

2. מפות תיירות עדתיות:

ציבור התיירים שפקד את העיר בתקופת השלטון הבריטי היה מורכב ממוסלמים, מנוצרים ומיהודים. מציאות זו הצמיחה גם מפות תיירות

9 הקשרים של ספירידון עם שווייץ התבטאו גם בנישואיו בשנת 1932 לגרטרווד שומאכר מברן. לאחר שובו לארץ היה ממתכנני מערכת המים לירושלים, ושנים אחדות שימש נשיא הקהילה היוונית אורתודוקסית בעיר. על פי שיחה שקיימתי עם בתו של ספירידון, ג' מריאן בניאן (M. Bannayan), ב-20 באוגוסט 1997, ברובע היהודי בירושלים: A. Aurel and P. Cornfeld, *Who's Who: Palestine Trans-Jordan 1945-1946*, Jerusalem 1945, p. 160.

10 דוגמה למפה אחת כזאת, מיני רבות, ראו: B. Afif and G. Sahhar, *Jerusalem*, Jerusalem 1933.

מסוג זה הן מפות בעלות אוריינטציה נוצרית מובהקת, המדגישות את המקומות הקדושים לנצרות ברחבי ירושלים.¹³

3. מפות תיירות צבאיות:

נכחותם הבולטת של חיילי בנות הברית בירושלים, בעיקר בשנות מלחמת העולם השנייה ואחריה, הביאה גם לידי הפקת מפות בידי יחידות צבאיות לתועלתם של החיילים המסיירים בעיר.

אחת הדוגמאות המעניינות לכך היא מפה שהוציאה מחלקת ההנדסה הבריטית ביוני 1946. הדגש במפה הושם על שירותי תיירות להנאתם של החיילים ובהם מוזיאונים, בתי קולנוע, חנויות למזכרות, בתי מלון ופנסיונים, בתי קפה ומסעדות ומגרשי ספורט. כמו כן בולטים בה מרכזי פעילות של הצבא ברחבי העיר: מועדונים לקצינים, מרכזי פעילות למשפחות, מרכזי הפעילות של אגודת ימק"א, מיקום מפקדות של יחידות צבאיות ומשרדי הממשל.¹⁴

בשולי המפה מופיעה הגבלה המכוונת לחיילים המסיירים והנופשים בעיר העתיקה: "העיר העתיקה היא מחוץ לתחום מהשקיעה עד לזריחה. קנטינות והוסטלים בעיר העתיקה הם בתחום כל העת".

4. מפות תיירות מסחריות:

עם התגברות תנועת התיירות בעיר והפעילות המסחרית שנלוותה לה, גדלה תפוצתן של מפות תיירות שבהן מודגש גורם כלכלי-מסחרי המעוניין

13 ראו לדוגמה: S. Spyridon, *Jerusalem*, Jerusalem 1930, בהוצאה של המנדט הפרנציסקני בעיר.

14 Survey Directorate H. Q. Pal(estine) and T. J., *Guide Mao of Jerusalem*, 14 Sarafand, Aug. 1946.

מכל האתרים הצבאיים המופיעים במפה נציין:

;N.A.A.F.I - Navy, Army and Air Force Institutes

;S.S.A.F.A - Soldiers, Sailors and Airmens, Family Association

.RAF.DA.PM - Royal Air Force, Department of Army, Provost Marshal

פרטים מתוך מפת ספירידון / Items from Spiridon Map

A. 24493. JERUSALEM: JAFFA GATE.

גלויה שנצבעה ידנית
שער יפו, ראשית המאה ה־20'
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן.

A hand-painted postcard of the Jaffa Gate, the
beginning of the 20th century
The Old Yishuv Court Museum

דרכי הגטעה

How to Get to the Holy Land

”

תלאות הדרך

"במקום לנסוע במחלקה הראשונה של הרכבת או של אניית הקיטור, כפי שהורגלתי במשך שנים באמריקה, אנוס הייתי עתה לרכב על גבי החמור הדל"
שמעון ברמן 1870. מתוך: "מסעות שמעון"

Hardships of the Journey

"Instead of traveling first class on the train or by steamship, as I had been accustomed to for years in America, I was now forced to ride on the back of a meager donkey"

Shimon Berman, 1870. From: "Masaot Shimon"

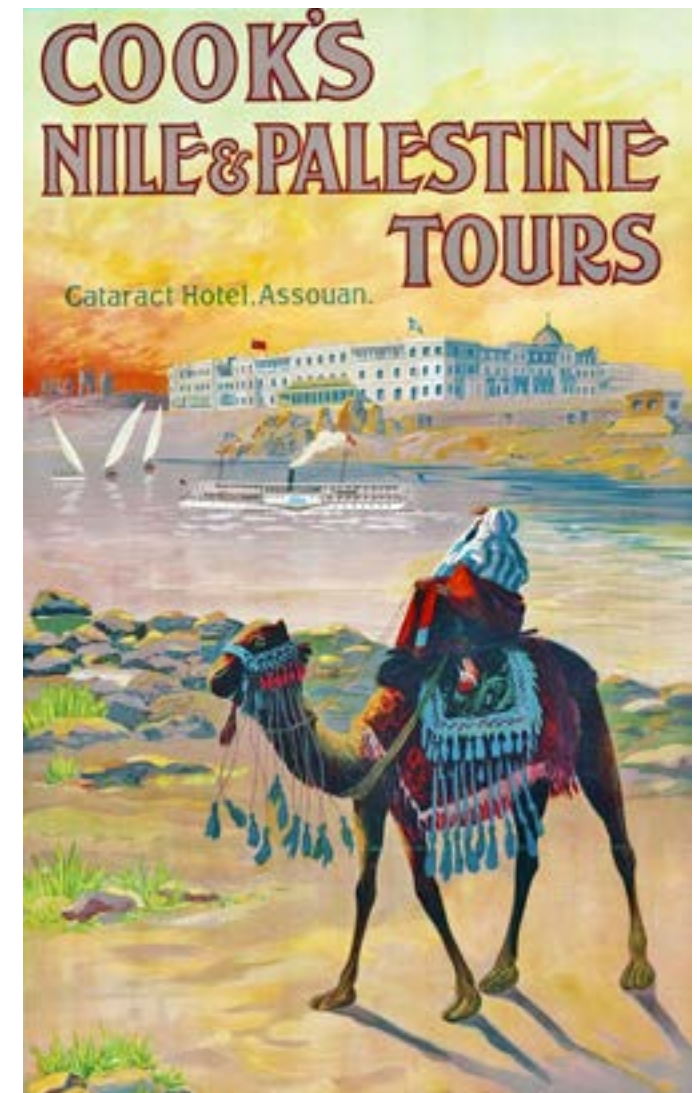
עלון פרסומי בשפה הגרמנית, 1938

הצעה לשיט בספינה בולגרית בשם "הצאר פרדיננד" המפליגה במזרח התיכון, כולל ביקור במקומות הקדושים בארץ ישראל. אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Advertisement in German, 1938

Offer for a cruise on a Bulgarian ship named the "Tsar Ferdinand" sailing in the Middle East, including a visit to the holy places in the Holy Land.

The Old Yishuv Court Museum Collection

כרזה לעידוד התיירות לארץ ישראל ומצרים, 1902

חברת התיירות תומס קוק ובניו נחשבה לחברת התיירות המודרנית הראשונה בעולם.

באדיבות תמר הירדני

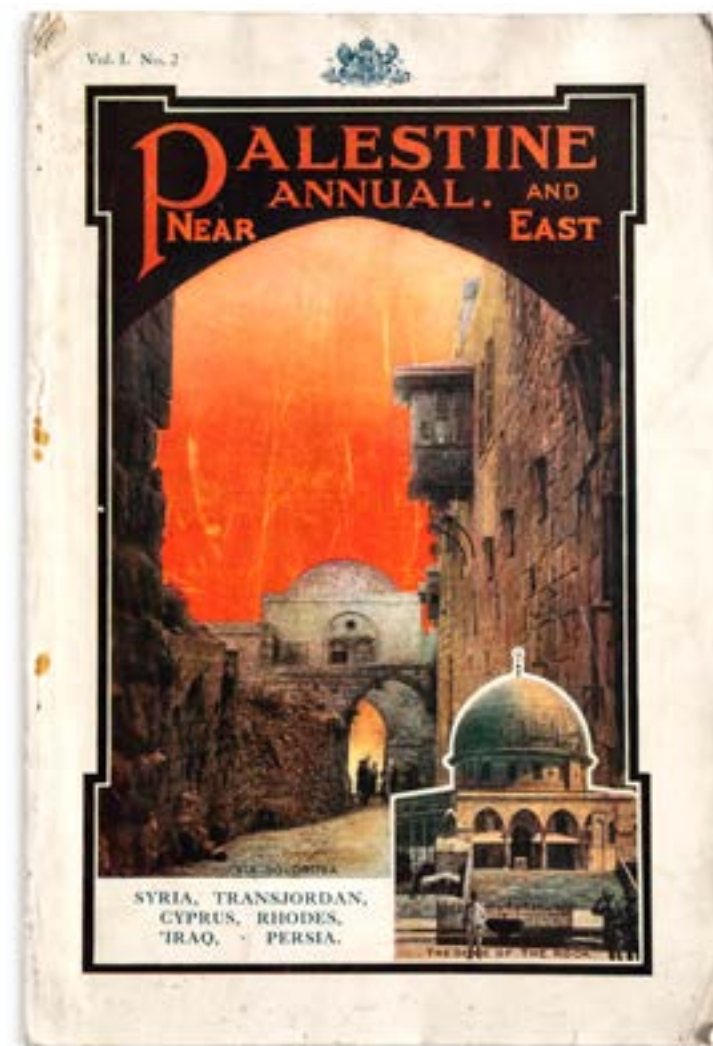
Poster encouraging tourism to the Land of Israel and Egypt, 1902. The Thomas Cook & Sons travel company was considered the first modern travel company in the world.

courtesy of Tamar Hayardeni

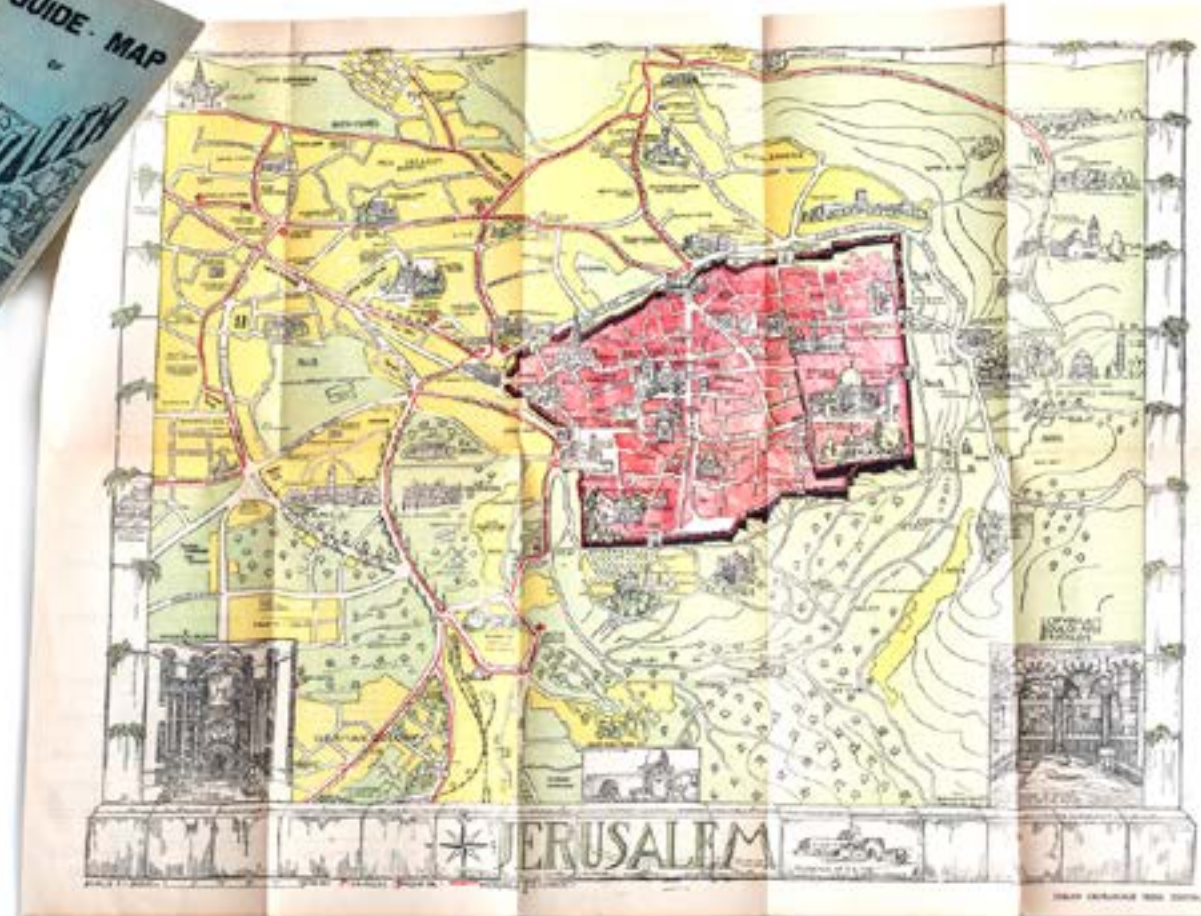
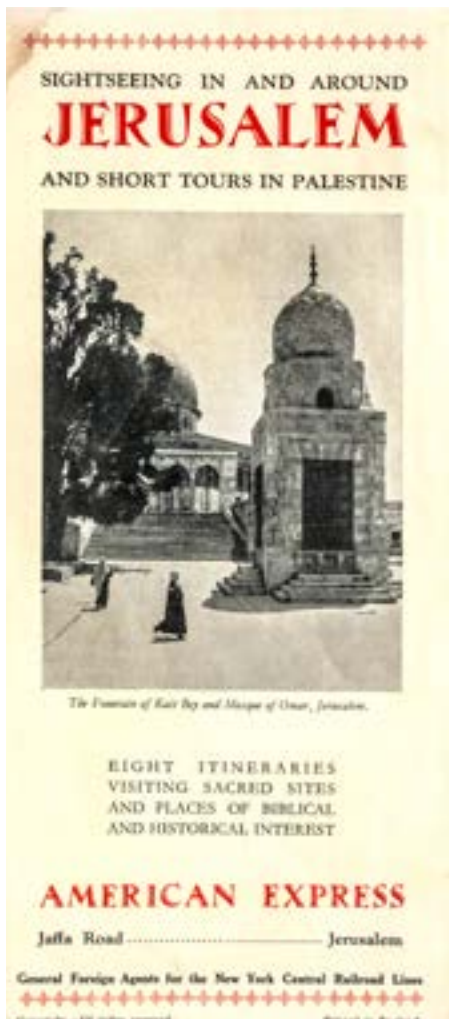
מבעד לארץ הקודש - ספר ילדים מאויר - ראשית המאה ה-20
 ספר מסעות המיועד כנראה לילדים מהמעמד הגבוה על ארץ הקודש נכתב על ידי הכומר
 האנגלי רובינסון דקוורת, בעשור הראשון של המאה העשרים. הספר נכתב על סמך זכרונות
 של נוסעים אחרים לארץ הקודש ואוייר באיורים מרהיבי עין.
 אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Through the Holy Land – An illustrated Children’s Book, early 20th century
 A travel book about the Holy Land, probably intended for upper-class children,
 written by an English priest, Rev. Robinson Duckworth, in the first decade of the
 twentieth century. The book was written based on
 the memoirs of other travelers to the Holy Land and is illustrated with eye-
 catching illustrations.
 The Old Yishuv Court Museum Collection

חוברת שנתית על ארץ ישראל והמזרח הקרוב כולל עבר הירדן, סוריה, קפריסין,
 רודוס, עיראק ופרס. כרך 1 מס' 2 בכריכה רכה - 1930 מאת א. ריד.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן
 The Palestine and Near East Annual Including Transjordan, Syria, Cyprus,
 Rhodes, Iraq and Persia. Volume 1 No. 2 Paperback - 1930
 Compiled & edited by A. Reid
 The Old Yishuv Court Museum Collection

עלון פרסומי של אמריקן אקספרס, תקופת המנדט
בעלון מסלולים בהם ניתן לטייל עם חברת "אמריקן אקספרס" בירושלים ובאתרים
אחרים בארץ-ישראל וסביבתה בתנאים טובים.
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

American Express Advertising Leaflet, Mandate Period
A leaflet containing routes where one could travel with American Express
in Jerusalem and other sites in the Holy Land and its environs under good
conditions.

The Old Yishuv Court Museum Collection

מפת ירושלים לתיירים בשפה האנגלית, תקופת המנדט
במפה, שקנה המידה שלה הוא 1:5000 מודגשת העיר העתיקה בצבע אדום. כמפת תיירות
ראויה לשמה, מצויינים מיקומם של כנסיות, אוטובוסים בעיר, מקומות ואטרקציות, ועוד
המפה הוצאה לאור בהוצאת - Boulos Apif, Jerusalem
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Jerusalem Tourist Map in English, Mandate Period
The map, with a scale of 1:5000 highlights the Old City in red. A commendable
tourist map, indicating the the locations of churches, bus routes, important
sites and attractions, etc. The map was published by Boulos Apif, Jerusalem.

The Old Yishuv Court Museum Collection

אעברה נא בארץ

I will pass Through the Land

”

”שבענו מראות עד להקיא. שום דבר אינו קוסם לנו עוד זולת כנסיית הקבר הקדוש... אולם עייפנו מכל יתר הדברים. המראות מרובים יתר על המידה. מציפים הם אותך על כל צעד ושעל. דומה שאין שעל אדמה בירושלים או בסביבתה שאין לו היסטוריה מבהילה וחשובה משלנו. רווחה גדולה היא להתחמק בחשאי לטיול של מאה צעד בלא לוויית מדריך שפיו אינו פוסק לדבר אודות כל אבן שעליה תדרוך וגוררך לאחור אל פני דורות רבים אל היום בו קנתה העיר את תהילתה...”

מרק טוויין, 1867 מסע תענוגות בארץ הקודש

”We are surfeited with sights. Nothing has any fascination for us, now, but the Church of the Holy Sepulchre. We have been there every day, and have not grown tired of it; but we are weary of everything else. The sights are too many. They swarm about you at every step; no single foot of ground in all Jerusalem or within its neighborhood seems to be without a stirring and important history of its own. It is a very relief to steal a walk of a hundred yards without a guide along to talk unceasingly about every stone you step upon and drag you back ages and ages to the day when it achieved celebrity.”

Mark Twain, The Innocents Abroad, 1867

מודעה על שירותי הדיליזנסים ירושלים-פנת תקוה, ראשית המאה ה-20.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Notice regarding stagecoach services between Jerusalem and Petach Tikva, the beginning of the 20th century
The Old Yishuv Court Museum Collection.

מודעה מטעם חברת נסיעות "הצבי" תקופת המנדט. פרסומת על נסיעות ברחבי הארץ.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A poster by the "HaTzvi" travel agency, Mandate period. Advertisement for tours all over the country
The Old Yishuv Court Museum Collection

מראה ירושלים מחוץ לחומת העיר העתיקה ראשית המאה ה-20 פריט מגלויה סטריאוסקופית תוצרת חברת Underwood & Underwood אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A view of Jerusalem from outside the old city wall, early 20th century. Item from a stereoscopic photograph by Underwood & Underwood
The Old Yishuv Court Museum Collection

הליכת וביאת מסלת הברזל יפו-ירושלם
ומחיר המסע בהמחלקות השונות.
מירושלם ליפו

מחיר המסע		הליכתה	ביאתה	שמות התחנות
מחלקה II ב	מחלקה I א	קודם הצות בשעות אירוסא	קודם הצות בשעות אירוסא	
		7, 30	—	ירושלם
3, 00	5, 10	9, 00	8, 05	בִּתְיֵר
11, 00	17, 00	30, 00	9, 15	דִּירְעָן
14, 00	21, 30	38, 10	9, 50	סַעַנְד
19, 00	29, 20	52, 00	10, 30	רַמְלָה
20, 00	31, 10	55, 10	10, 40	לֹוד
25, 00	40, 00	70, 20	—	יֶסוֹ

מ י פ ו ל י ר ו ש ל ם

מחיר המסע		הליכתה	ביאתה	שמות התחנות
מחלקה II ב	מחלקה I א	קודם הצות בשעות אירוסא	קודם הצות בשעות אירוסא	
		12, 20	—	יֶסוֹ
6, 00	9, 10	16, 10	1, 3	לֹוד
7, 00	10, 20	18, 30	1, 20	רַמְלָה
12, 00	18, 20	32, 20	2, 08	סַעַנְד
15, 00	23, 20	41, 20	2, 35	דִּירְעָן
22, 00	35, 00	61, 30	04, 00	בִּתְיֵר
25, 00	40, 00	70, 20	—	ירושלם

נתונים על תנועת הרכבות ירושלים-יפו 1921 מתוך "ספר המסעות" שכתב ישעיהו פרסן

Details regarding trains between Jerusalem and Jaffa, 1921. From the travel journal written by Yeshayahu Peres

שרות מכוניות "קדימה"

הודועה לקהל זה כבר בשורותיה המדויקת
ובמכוניותיה המצוינות בהגדלתם של נהגים מומחים

הווייל

את מהירי הנפיעות מירושלים לתל-אביב
ומתל-אביב לירושלים

במחיר 15 גרוש א"י

המכוניות הן מהפידמה הודועה פפודיציפיקרי.
חדשות ומגורות ומחוננות בכל הנחיות ביהוד לימות התורף.
המכוניות יוצאות מירושלים לתל-אביב בשעה 5.30 בבקר.
ובמשך כל היום בכל הצי שעה בדיוק נמדין.

ה ע ר ה : היות וכונן האחרון התחילו להשתמש במכוניות של 4 מסעות לשם המעה 6 נוסעים ועדי כך נעלו את הנוסעים ורמיו להם אי נעיסות. מודעה בזה חברה מדימה את סוג הנוסעים לכל ירשו שירמיו ומיעצת להם לנסוע אך ורק עדי מכוניות. מדימה המשתמשת במכוניות שחובנו לכתולה בבית הירושלית להכיל ארבעה נוסעים או ששה נוסעים שיחבו בהרחות.

הוסינו את מקומותיכם למטרע ונצל הקודם זפת.
שרות מכוניות, מדימה ירושלים, שחירחוק 197 רחוב יפו סול ג העיר
תל-אביב, שחירחוק 801 רחוב הרצל, סול האפיס.
השחירחוק בתל-אביב שומר לרשות הקהל יומם ולילה.

רחוב סול ג ירושלים

מודעה, תקופת המנדט חברת הנסיעות "קדימה" מציעה את שירותי ההסעה האיכותיים שלה מירושלים לתל אביב.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן
Advertisement, Mandate Period
The "Kadima" travel company offers its high-quality transportation services from Jerusalem to Tel Aviv
The Old Yishuv Court Museum Collection

”

”משהיינו שומעים את רעשי גלגלי העגלות שעברו בכביש העובר למרגלות השכונה ידענו כי הגיעו תיירים לעיר. העגלונים שנמנמו על דוכני עגלותיהם ליד שער יפו היו מתעוררים מייד וחשים לתחנת הרכבת כדי ”לחטוף” תיירים להסעה.”
 יעקב יהושע, ירושלים תמול שלום - פרקי הווי הוצאת ראובן מס, ירושלים 1977.
 עמ' 71

”When we heard the sound of the wheels of the carts passing on the road that ran along the foot of the neighborhood, we knew that tourists had arrived in the city. The carters who were dozing in their carts near the Jaffa Gate would immediately wake up and head for the train station to ”kidnap” tourists to transport them.”

Yaakov Yehoshua, Yerushalayim Tmol Shilshom, Reuven Mass Publishing, Jerusalem 1977, p. 71

תנועות הרכבות בא"י בינואר 1921

המספרים מראים על וכן נוספת הרכבת מחמת. המספרים נחתו במספרים מראים על הוסף. הרכבת סומרת על הנוסעת. הרכבות א' א' א' א' - רכבות לקיסם בעננות לפני ולמנוחה.

ירושלים - יפא		ירושלים - תל אביב		ירושלים - חיפה		ירושלים - נהריה	
שעה	מספר	שעה	מספר	שעה	מספר	שעה	מספר
12:30	100	12:30	100	12:30	100	12:30	100
13:00	101	13:00	101	13:00	101	13:00	101
13:30	102	13:30	102	13:30	102	13:30	102
14:00	103	14:00	103	14:00	103	14:00	103
14:30	104	14:30	104	14:30	104	14:30	104
15:00	105	15:00	105	15:00	105	15:00	105
15:30	106	15:30	106	15:30	106	15:30	106
16:00	107	16:00	107	16:00	107	16:00	107
16:30	108	16:30	108	16:30	108	16:30	108
17:00	109	17:00	109	17:00	109	17:00	109

תנועת הרכבות 1921 מתוך: "כל ירושלים", 1921 / אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן Train traffic in the Holy Land, January 1921 From "Kol Yerushalayim", 1921 / The Old Yishuv Court Museum Collection

כרטיסי נסיעה בתחבורה הציבורית, תקופת המנדט אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן Public Transport Tickets, the Mandate Period The Old Yishuv Court Museum Collection

"השולחנות הקטנים של 'הצארפים' (החלפנים) עמדו ליד פתחיהן של החנויות הגדולות. שם מעל שולחנם של החלפן יעקב טאג'ר והחלפן שמואל בכר יהושע נצצו וקרצו לנו המטבעות שמעולם לא הגיעו לידינו"
יעקב יהושע, ירושלים תמול שלשום, חלק שני. הוצאת ראובן מס, ירושלים, 1979. עמ' 27

"The small tables of the "tsarfim" (money changers) stood near the entrances to the large stores. There, above the tables of money changers Yaakov Tajer and Shmuel Bachar Yehoshua, the coins that never reached us glittered and winked"

Yaakov Yehoshua, Yerushalayim Tmol Shilshom, Part Two. Reuven Mass Publishing, Jerusalem 1979. p. 27

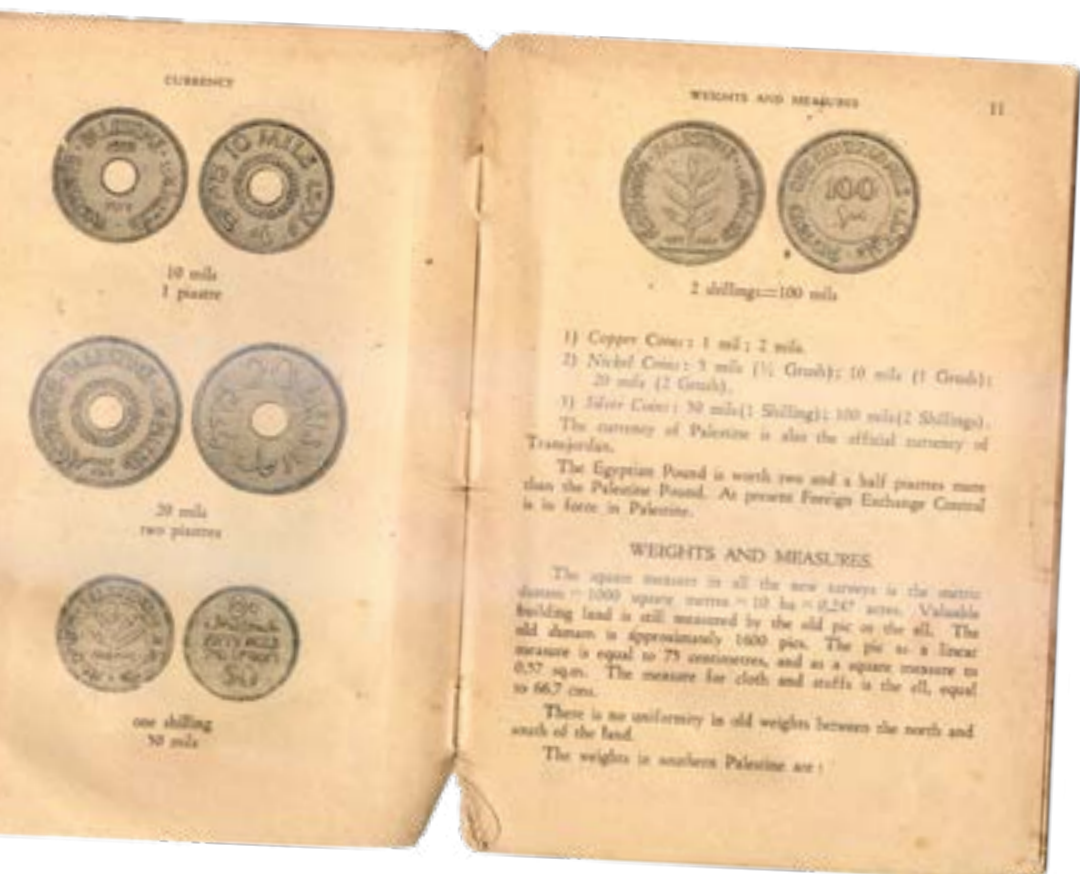
חלפן, 1921-1923

באדיבות אוסף מסעות פרנק, סחולטן בארץ הקודש, ארכיון התמונות ע"ש שושנה ואשר הלוי, יד יצחק בן-צבי.

A Money Changer 1921-1923

Courtesy of the François "Frank" Scholten collection, the Historical Photography Archives of Eretz Israel and Jerusalem in Memory of Shoshana and Asher Halevy, Yad Ben Zvi, Jerusalem

האי סמנו כאות א ואת הכי כאות ב ואת הני כאות ג

ג	ב	א	
14	10	10	שפיק
3 20	3	2 20	כישיק
26	23	20	סנידי
142	124 20	100	לירא (שפיק)
6 8	5 18		פראנק צרפתי
5 30	5 8		לירא הונגרי
5	4 20		בולגאריא ורנסיא
191	109	80	נאפולין זהב (20 פראנק)
3 5	2 30		20 קופי סוף
16 10	14		רוכל סוף
	71 20		5 רוכל זהב
49	132		20 סארק זהב
7 20	6 20		שילינג סוף
9 30	8 30		רוסיא (זהב הבריטי)
56	136 20	112	לירה שפילינג
58 20	130	113 30	5 דולר זהב אמריקא
29 20	26		1 דולר סוף
16 10	14 3		רוכל ניר
37 5	33 5		5 סארק ניר
31	27 30		דולר אמריקא ניר

מחיר המטבעות

המטבעות הנמכרים בזהב נרדמים הם:

- 1000 פיאסטרים - 1000 פיאסטרים
- 500 פיאסטרים - 500 פיאסטרים
- 250 פיאסטרים - 250 פיאסטרים
- 100 פיאסטרים - 100 פיאסטרים
- 50 פיאסטרים - 50 פיאסטרים
- 25 פיאסטרים - 25 פיאסטרים
- 10 פיאסטרים - 10 פיאסטרים
- 5 פיאסטרים - 5 פיאסטרים
- 2 פיאסטרים - 2 פיאסטרים
- 1 פיאסטר - 1 פיאסטר

המטבעות הנמכרים בכסף נרדמים הם:

- 1000 פיאסטרים - 1000 פיאסטרים
- 500 פיאסטרים - 500 פיאסטרים
- 250 פיאסטרים - 250 פיאסטרים
- 100 פיאסטרים - 100 פיאסטרים
- 50 פיאסטרים - 50 פיאסטרים
- 25 פיאסטרים - 25 פיאסטרים
- 10 פיאסטרים - 10 פיאסטרים
- 5 פיאסטרים - 5 פיאסטרים
- 2 פיאסטרים - 2 פיאסטרים
- 1 פיאסטר - 1 פיאסטר

מטבעות נפוצים בארץ ישראל בתקופת המנדט
מתוך - מדריך כיס "סטימצקי" לתייר, תקופת המנדט
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן
Common Coins in the Holy Land during the Mandate period
From: Steimatzky's Pocket Guide to Palestine, the Mandate Period
The Old Yishuv Court Museum Collection

מודעה על מחיר המטבעות,
שלהי התקופה העות'מאנית
מתוך: אברהם משה לונג, מורה דרך בארץ ישראל
וסוריה 1891 / אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן
A notice regarding the price of coins,
the end of the Ottoman period
From: Avraham Moshe Luntz, Moreh Derech
Be'Eretz Israel Ve Syria, 1891.
The Old Yishuv Court Museum Collection

מודעה על שמחיר המטבעות,
ראשית תקופת המנדט
באדיבות משה מאור
A notice regarding the price of coins,
early Mandate period
Courtesy of Moshe Maor

אזרח נטה ללון

A Guest has come to Stay the Night

”

”אתמול בלילה פחדנו מפחד פריצי חיות אשר ירבו פה כי כן נראה לנו
אשר קרבו אל אוהלנו. אך אחרי כן נודע לנו כי רק כלב התגנב לבוא
בתוך מחננו ועל ידו פחדנו פחד הינם.”

יהודית מונטיפיורי, יוני 1839

”Last night we were afraid of wild animals, which abound here, for
they seemed to approach our tent. But afterwards we learned that
only a dog had crept into our camp, and we were afraid for no reason.”

Judith Montefiore, June 1839

שער שכם, ראשית המאה ה־20

פריט מגלויה סטריאוסקופית בהוצאת חברת Underwood & Underwood אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

The Damascus Gate, the beginning of the 20th century

Item from a stereographic postcard printed by Underwood & Underwood

The Old Yishuv Court Museum Collection

”עונת הפסחא היא גם שעתם היפה של תושבי ירושלים. לא זו בלבד שבתי המלון, האכסניות והמנזרים מלאים עד אפס מקום, אלא שאף מוקמים אוהלים מחוץ לחומות. עולי רגל אחרים, שאין הפרוטה מצויה בכיסם, עושים את הלילה תחת כיפת השמים בתוך העיר, במקומות פתוחים, שם הם מבשלים את מזונם הדל. גברים, נשים וילדים עטופים בסמרטוטים שנשאו עימם, נראים מקובצים משפחות משפחות, עד כי לעיתים קשה להבחין בינם לבין מטלטליהם. מקום חביב ללינה בחוץ הוא השטח בתוך שער יפו. אך עולי הרגל והנוסעים שבחרו בו נאלצים לפנות מקומם כבר באשמורת הבוקר לפלאחים הבאים מהכפרים הסמוכים...”

צ'רלס וילסון, 1864

The Easter season is also the best of times for the inhabitants of Jerusalem. Not only are the hotels, inns, and monasteries filled to capacity, but tents are also pitched outside the walls. Other pilgrims, who do not even have one penny in their pockets, spend the night under the open sky within the city, in open spaces, where they cook their meager food. Men, women, and children wrapped in the rags they have carried with them can be seen huddled together in families, so it is sometimes difficult to distinguish them from their belongings. A favorite place to sleep outside is the area inside the Jaffa Gate. But the pilgrims and travelers who have chosen to sleep there are forced to vacate their places early in the morning for the peasants from neighboring villages”...

Charles Wilson, 1864

”

”הפגם הגרוע ביותר שלו (של בעל המלון) היה שלא השכיל להתנהג דרך עיני אורחיו אלא ניחש את רצונותיהם על פי שאיפותיו שלו...לא עלה בידי לשכנעו כי האנגלים אוהבים תפוחי אדמה פעמיים ביום, בארוחות הצהריים והערב, וכי האמריקנים נוהגים לעיתים קרובות לאכלם גם בארוחת הבוקר. הוא עצמו לא אהב תפוחי אדמה ולפיכך הגיש לנו מהם רק פעמיים בשבוע, בטענה כי נמאס בהם אם יוגשו לעיתים מזומנות יותר...”
צ'רלס וורן בביקור בירושלים, 1867

“worst fault was that he did not know how to behave as his guests would have expected but guessed their needs according to his own aspirations... I could not convince him that the English like potatoes twice daily, at lunch and dinner, and that the Americans often eat them at breakfast. He did not like potatoes and therefore served them to us only twice a week, claiming that we would get tired of them if they were served more often...”
Charles Warren on a visit to Jerusalem in 1867

פרסומת למלון "עדן", תקופת המנדט
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן
Advertisement for the "Eden" Hotel,
Mandate period
The Old Yishuv Court Museum Collection

הנחיות לאורחים מטעם התאחדות בעלי המלון והפנסיונים בארץ ישראל, תקופת המנדט אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן
 Instructions for guests by the Palestine Hotels and Pensions Operators' Association. Mandate Period
 The Old Yishuv Court Museum Collection

מודעה על אפשרויות האירוח במלון תלפיות בעיר העתיקה, ראשית המאה ה־20' אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן
 An advertisement regarding accommodation in the Talpiot Hotel in the Old City of Jerusalem. The beginning of the twentieth century.
 The Old Yishuv Court Museum Collection

מלון אמדורסקי סמוך למגדל דוד, ראשית המאה ה־20 באדיבות תמר הירדני
 The Amdursky Hotel close to the Tower of David, early 20th century
 Courtesy of Tamar Hayardeni

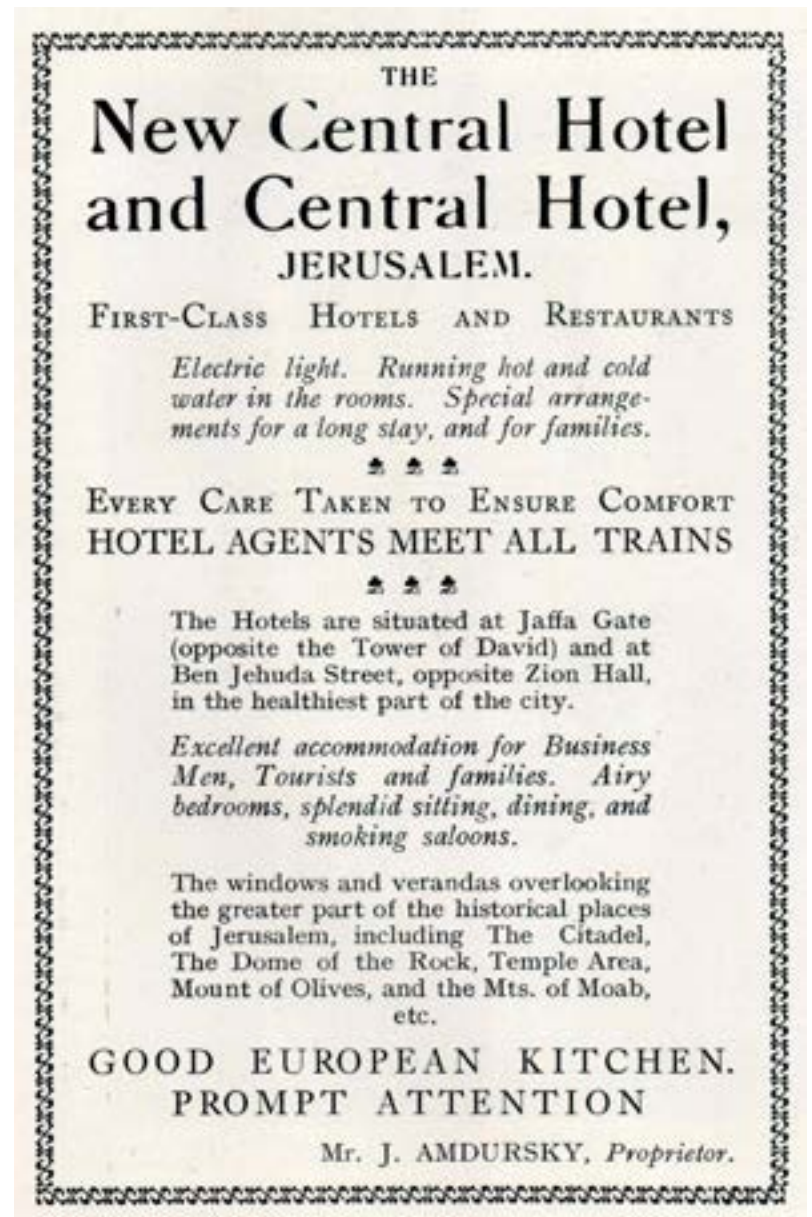

פרסומת למלון Grand הסמוך לשער יפו. שלהי התקופה העות'מאנית. המלון שימש את התיירים האמידים בעקבות החידושים הטכנולוגיים שהותקנו בו, דוגמת מים זורמים ונורות חשמל.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

An advertisement for the Grand Hotel close to the Jaffa Gate, the end of the Ottoman period. The hotel served wealthy tourists due to the technological innovation installed in it, such as running water and electric lighting.

The Old Yishuv Court Museum Collection

פרסומת למלון אמדורסקי, תקופת המנדט

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

An advertisement for the Amdursky Hotel, the Mandate period

The Old Yishuv Court Museum Collection

פרסומת למלון אדיסון,

תקופת המנדט

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Advertisement for the "Edison" Hotel, Mandate period

The Old Yishuv Court Museum Collection

פרסומות לבתי מלון בירושלים, תקופת המנדט
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

An advertisement for hotels in Jerusalem,
the Mandate period

The Old Yishuv Court Museum Collection

פרסומת למלון אמדורסקי, תקופת המנדט
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Advertisement for the "Amdursky" Hotel,
Mandate period

The Old Yishuv Court Museum Collection

מודעה על פתיחת מלון נחלת שבעה

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A notice regarding the opening of a hotel in Nahalat Shiv'a
The Old Yishuv Court Museum Collection

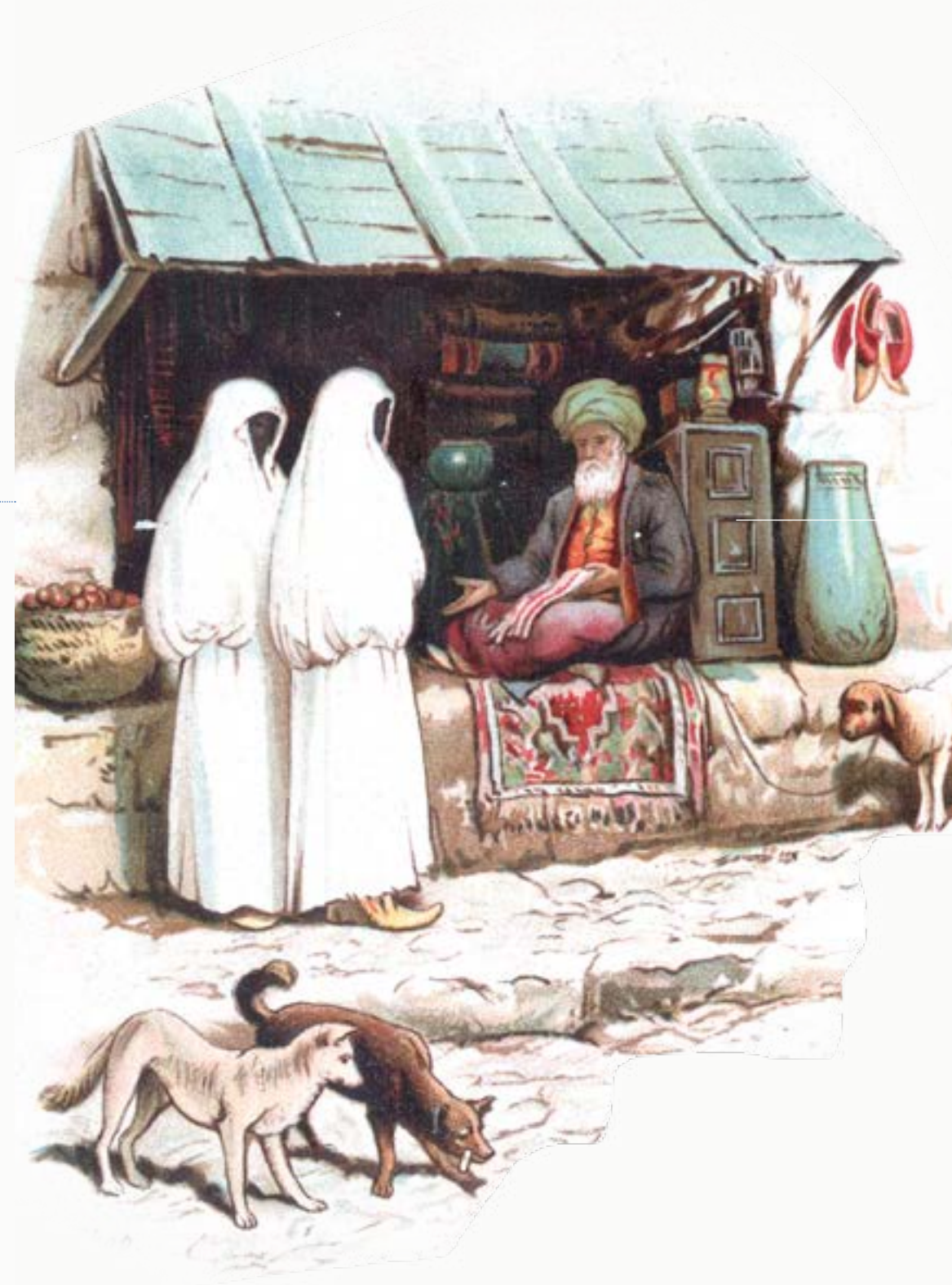
לא על הלחם לבדו

Not on Bread Alone

”

”המוכר אינו מציין בדרך כלל את מחיר הסחורה אלא מחכה להצעה מצד הקונה. ההצעה הראשונה היא על פי רוב נמוכה עד כדי גיחוך. לאחר מכן נוקב המוכר מחיר גבוה ומופרז...”
צ'רלס וילסון, 1864

”The vendor does not usually state the price of the goods but waits for an offer from the buyer. The first offer is usually ridiculously low. Then the vendor quotes a high, excessive price...”
Charles Wilson, 1864

”

”אך היו מביניהם שנראו כבלתי מעוניינים בקונים, ואחד ממוכרי הפירות שהציע לי כיבושין ופירות, אמר: ”אנא גבירתך, קחי את פריינו בלא כסף ומחיר. כולו שלך. קחי כאוות נפשך”, וברצון היה מעמיס על הקוואס שלנו את כל אוצרות חנותו, ואחר כך היה תובע את כפל מחירם”
מרי אלייזה רוג'רס (1855-1859).

”... But there were those among them who seemed uninterested in buyers and one of the fruit vendors who offered me pickles and fruit said: 'Please, madam, take our fruit for free, at no price. It is all yours. Take as much as your heart desires,' and he would happily load our kvass (bodyguard) with all the treasures from his store, and then demand double their price.”
Mary Eliza Rogers (1855-1859)

גלויה, ראשית המאה ה־20
מוכרי פיתות בירושלים הוצאת פוטוכרום לונדון
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Postcard, early 20th century
Pita vendors in Jerusalem, printed by Photochrom Ltd., London
The Old Yishuv Court Museum Collection

”צלעות כבש חמות, תרנגולת צלוייה, חביתות, תפוחי אדמה צלויים וקפה, והכל טעים להפליא - כזה היה תפריט הסעודה. הוא היה מתובל בתאבון פראי שנצבר במשך הרכיבה הקשה ביום אתמול ובשינה המרעננת באויר הצח”.

מרק טווין, 1867 מסע תענוגות בארץ הקודש

“Hot mutton chops, fried chicken, omelettes, fried potatoes and coffee—all excellent. This was the bill of fare. It was sauced with a savage appetite purchased by hard riding the day before, and refreshing sleep in a pure atmosphere.”

Mark Twain, *The Innocents Abroad*, 1867

אפיית פיתות בטאבון בבית בארץ ישראל-סוריה.

פריט מגלויה סטריווסקופית בהוצאת חברת Underwood & Underwood

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Baking pita bread in a tabun at home in the Land of Israel-Syria.

Item from a stereoscopic photograph by Underwood & Underwood

The Old Yishuv Court Museum Collection

”

”עשרה שבועות תמימים עשיתי בירושלים... אורח חיי שם היה כשל שאר יהודי המקום. בימי החול אכלתי לחם מתובל בשמן, אורז עם בשר עיזים או עם שמן. ושתיתי קפה שחור... בימי שבת אכלתי קוגל עם שמן מטוגן בשומן ושוב קוגל משומן האליה, וכן חמין מגרעיני חיטה (במקום גריסים), מבושל ברגל של כבש ובשר עיזים...”

שמעון ברמן, 1870

“I spent ten whole weeks in Jerusalem... my way of life there was like that of the other Jews living there. On weekdays I ate bread dipped in oil, rice with goat meat or with oil. And I drank black coffee... on Sabbaths I ate kugel with oil fried in fat and again kugel with sheep tail's fat, as well as a stew made from wheat grains (instead of grits), cooked with a leg of mutton and goats meat...”

Shimon Berman, 1870

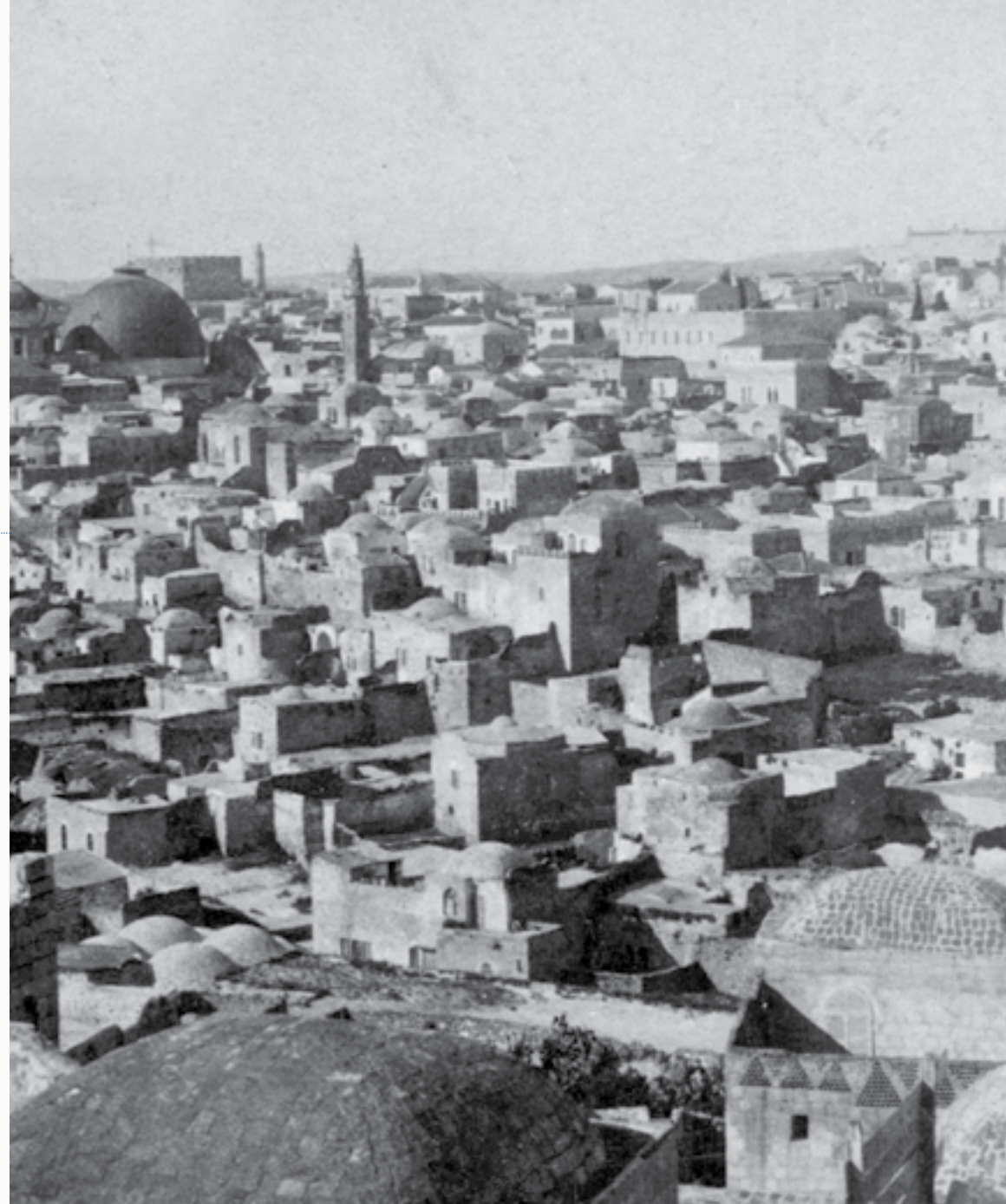

”אין לך דבר משעמם מאשר מראה הפנימי של העיר... הדרך התלולה ומכוסת האשפה והבתים ההרוסים למחצה של הרובע היהודי מטביעים רושם של מרה שחורה...”

ויליאם הנרי בארטלאט, 1842

”There is nothing more boring than the interior of the city... the steep, garbage-covered road and the half-ruined houses of the Jewish Quarter give an impression of melancholy...”

William Henry Bartlett, 1842

מבט על העיר העתיקה מצפון, ראשית המאה ה־20

פריט מגלוייה סטריאוסקופית תוצרת חברת Underwood & Underwood

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A view of the Old City from the north, the beginning of the 20th century

Item from a stereographic postcard printed by Underwood & Underwood

The Old Yishuv Court Museum Collection

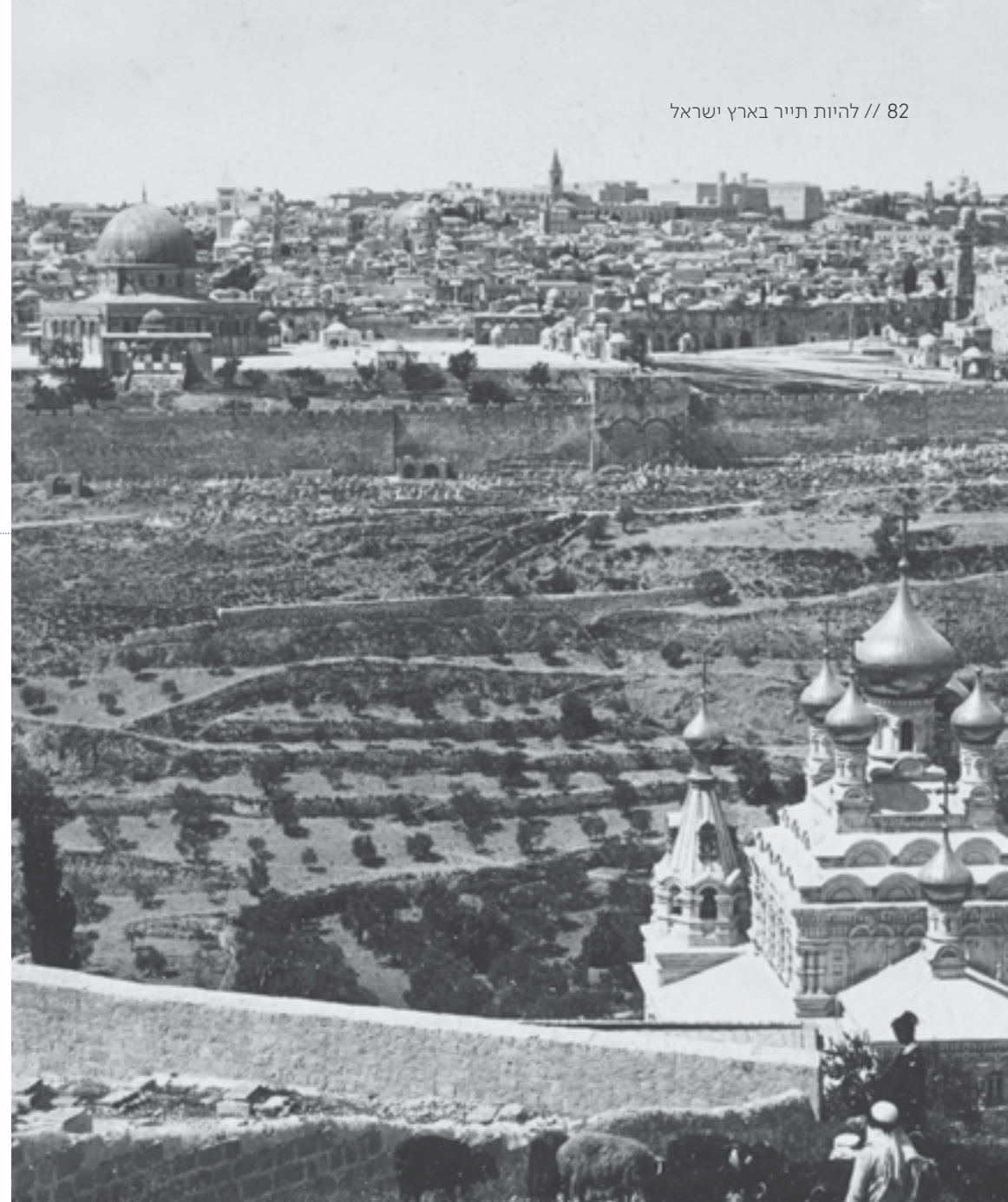

”אין ההיגיון שהאנשים לא ישתוקקו להסתלק מקומות בהם מוציאים את נשמתם נחילים תובעניים של קבצנים ורוכלים הנתלים כאשכולות בשרוולך וכנף בגדך, זועקים ומייללים באזניך ומזוועים את עיניך בפצעים ובמומים מחרידים, שאותם יציגו לראווה. אכן שש אתה להסתלק.”

מרק טוויין, מסע תענוגות לארץ הקודש, 1867

“It does not stand to reason that men are reluctant to leave places where the very life is almost badgered out of them by importunate swarms of beggars and peddlers who hang in strings to one's sleeves and coat-tails and shriek and shout in his ears and horrify his vision with the ghastly sores and malformations they exhibit. One is glad to get away.”

Mark Twain, The Innocents Abroad, 1867

הר הבית וסביבתו, שלהי התקופה העות'מאנית

פריט מגלויה סטריואוסקופית בהוצאת חברת Underwood & Underwood

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Temple Mount and its surroundings, the end of the Ottoman Period.

Item from a stereoscopic photograph by Underwood & Underwood

The Old Yishuv Court Museum Collection

לְהוֹרֵךְ אֶת הָאָרֶץ

I will pass Through the Land

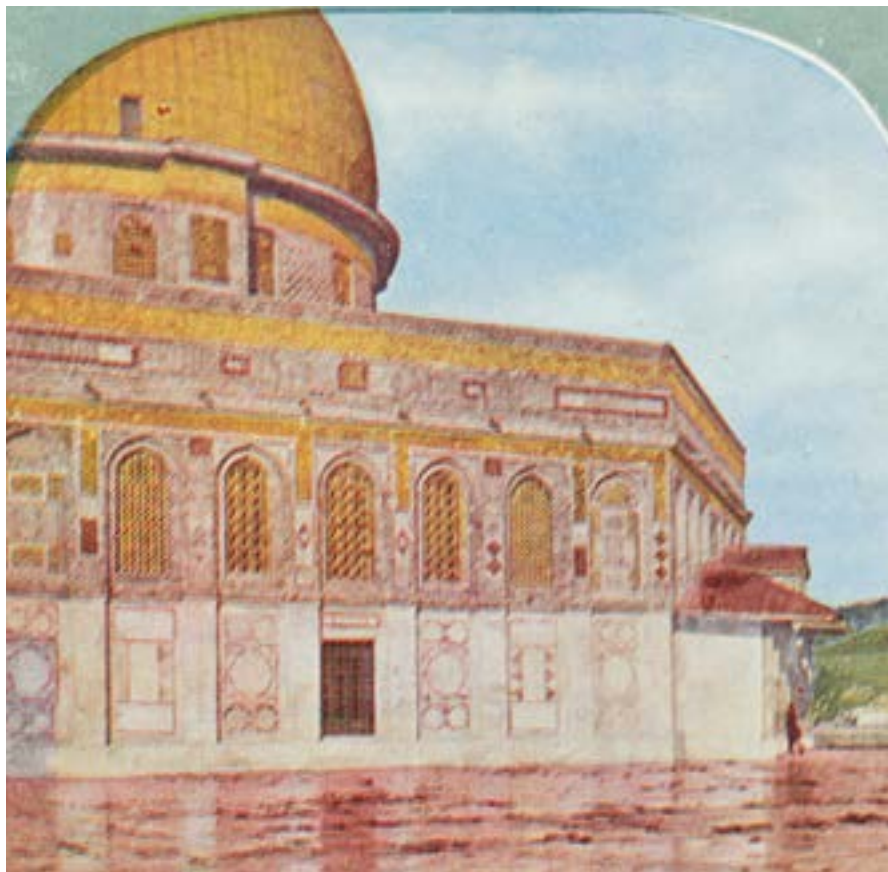
צליינים נוצרים בפתח כנסיית הקבר ב"שבת האור",
שלהי התקופה העות'מאנית.

פריט מגלויה סטריאוסקופית תוצרת חברת Griffith & Griffith
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Christian pilgrims at the entrance to the Church of the Holy
Sepulchre on the occasion of the Holy Fire,
the end of the Ottoman period.

Item from a stereoscopic photograph by Griffith & Griffith
The Old Yishuv Court Museum Collection

מקום המקדש, 1904

פריט מגלויה סטריאוסקופית תוצרת חברת ט.וו. אינגרסול
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

The Site of the Holy Temple, 1904

Item from a stereographic postcard printed by the T. W. (Truman Ward) –
Ingersoll View Company
The Old Yishuv Court Museum Collection

מגדל דוד, ראשית המאה ה־20'

פריט מגלויה סטריאוסקופית תוצרת חברת ט.וו. אינגרסול
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Tower of David, the beginning of the 20th century

Item from a stereographic postcard printed by the T. W. (Truman Ward) –
Ingersoll View Company
The Old Yishuv Court Museum Collection

"לעולם לא ימחה הרושם שנחרת בי מחמת המחזה שהייתי עד לו... גברים, נשים וילדים מכל הגילים, החל בעוללים וכלה בישישים בני תשעים, מילאו את המרצפת והידקו את מצחיהם הרועדים אל האבנים האהובות... הערב הגיע ועם שקעת החמה החלה השבת... אחדים מהם נשקו את כותל האבנים בשפתיים רועדות. אחרים כרעו ולחצו את מצחיהם אליו, וככה התפללו ביגון דומם ואילם בעוד שדמעות ניגרות כטיפות גשם על פניהם..."

(ויליאם קופר, 1856)

"I will never forget the impression of the sight that I witnessed... men, women, and children of all ages, from infants to old men of ninety, filled the pavements and pressed their trembling foreheads to the beloved stones... Evening came, and with the setting of the sun, the Sabbath began... some of them kissed the stone wall with trembling lips. Others knelt and pressed their foreheads to it, and thus prayed in silent and mute sorrow while tears rolled like raindrops down their cheeks..."

William Cooper, 1856

הכותל המערבי, ראשית המאה ה-20.

פריט מגלויה סטריאוסקופית תוצרת חברת Underwood & Underwood
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

The Western Wall, the beginning of the 20th century

Item from a stereographic postcard printed by Underwood & Underwood
The Old Yishuv Court Museum Collection

כרזה לסרט "ימי פומפיי האחרונים" סוף שנות ה-20 של המאה ה-20'. הסרט יצא לאור בהוליווד בשנת 1913, הגיע לארץ כעשור מאוחר יותר. במרכז שטח תכלת ריק להוספת פרטים של בתי-ראינוע בהם הוצג הסרט דפוס מונטזון. עיצוב: אברום גרצוויץ אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Film poster, "The Last Days of Pompei" (late 1920s) The Hollywood production of 1913 reached Mandatory Palestine about 10 years later. At the center of the poster is an empty blue area for adding details of the cinema showings

Designed by Avrum Gertzvitz
The Old Yishuv Court Museum Collection

השוק בעיר העתיקה בירושלים, שלהי התקופה העות'מאנית.
פריט מגלויה סטריואוסקופית תוצרת חברת Underwood & Underwood
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

The market in the Old City of Jerusalem, the end of the Ottoman Period.
Item from a stereoscopic photograph by Underwood & Underwood
The Old Yishuv Court Museum Collection

מודעה, ביקור בפנת החי. תקופת המנדט
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Notice, A visit to the petting zoo, the Mandate Period
The Old Yishuv Court Museum Collection

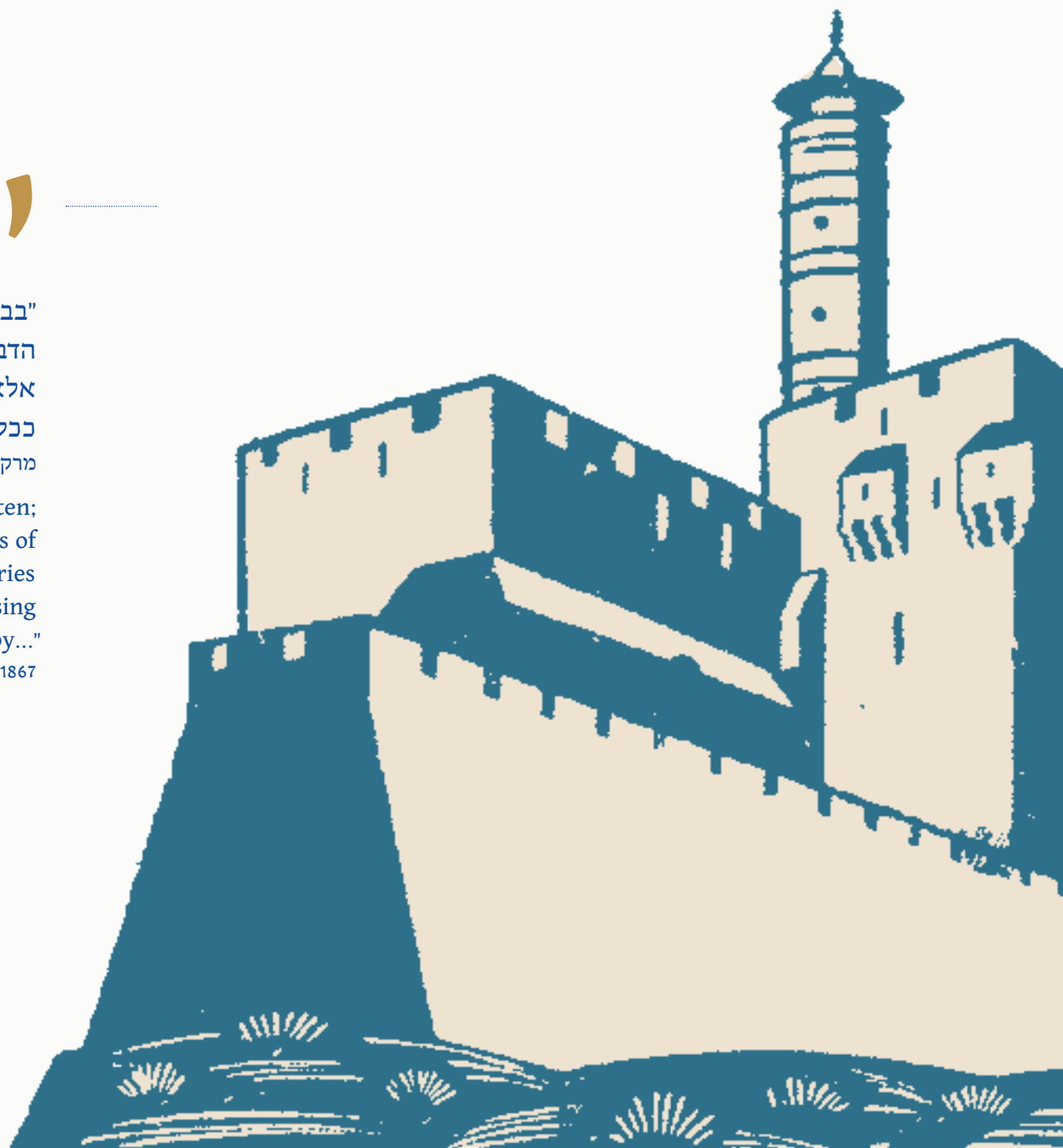

”בבוא הזמן תישכח העייפות הזאת. ישכח החום, ישכח הצמא, הדברנות המייגעת של המדריך, רדיפות הקבצנים – ואז לא ישארו אלא זיכרונות נעימים מירושלים, זיכרונות שנעלה תמיד בעניין גובר ככל שתרבינה השנים...”

מרק טוויין, 1867, מסע תענוגות לארץ הקודש

“... in time this fatigue will be forgotten; the heat will be forgotten; the thirst, the tiresome volubility of the guide, the persecutions of the beggars—and then, all that will be left will be pleasant memories of Jerusalem, memories we shall call up with always increasing interest as the years go by...”

Mark Twain, *The Innocents Abroad*, 1867

מזכרות מארץ הקודש

Souvenirs from The Holy Land

שושנתא עם מראות ארץ ישראל - בהוצאת וילהלם מוזס שפירא וכריסטיאן פרידריך שפיטלר - המאה ה־19. הליטוגרפיה עם מראות ארץ ישראל, התקפלה לצורת שושנה והונחה בדש בגדו של התייר. על השושנתא איורי יפו, ירושלים, בית לחם, חברון, שכם, לוד, הר הכרמל, הכנרת ועוד.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן.

A Shoshanta ("Rose de Jerusalem") with views of the Holy Land, printed by Wilhelm Moses Shapira and Christian Friedrich Spitler, 19th century.

The lithograph with views of the Holy Land was folded into the shape of a rose and placed in the lapel of the tourist's clothing. On the shoshanta are illustrations of Jaffa, Jerusalem, Bethlehem, Hebron, Nablus, Lod, Mount Carmel, the Sea of Galilee and more.

The Old Yishuv Court Museum Collection

"יהודים וערבים נוצריים עסקו בתעשיית הפצי מזכרת, שדרישה היתה להם מצד התיירים והצליינים. חרשי עץ זית וצורפי כסף יהודיים עשו תיקים למזוזות, פמוטים לנרות שבת, קערות לסדר פסח, סיכות מגן דוד, טבלאות וקופסאות עם תחריטים של הכותל המערבי ושל שני בתי הכנסת המפוארים. צורפי כסף וזהב יהודיים מצפון אפריקה ותימן עשו תכשיטים...נשים חרוצות עשו מעשי רקמה נאים שעליהם קפצו הקונים..." (ישעיהו פרס, מאה שנה בירושלים, עמ' 37).

"Jews and Christian Arabs were engaged in the manufacture of souvenirs, which were in demand by tourists and pilgrims. Jewish olive wood carvers and silversmiths made mezuzah cases, candlesticks for Shabbat candles, seder plates for the Passover seder, Star of David brooches, tablets, and boxes with engravings of the Western Wall and the two magnificent synagogues. Jewish silversmiths and goldsmiths from North Africa and Yemen made jewelry... hardworking women made beautiful embroidery that buyers flocked to purchase..." (Yeshayahu Press, Me'ah Shanah bi'Yerushalayim [A Century in Jerusalem], p. 37).

קופסה מתומנת לאתרוג עשויה עץ זית. הקופסה נעשתה ע"י האמן מאיר רוזין בראשית המאה ה-20 בירושלים. הקופסה מזכירה בצורתה את מקום המקדש. הקופסה מעוטרת בפרחים מגולפים. על הכיפה כתוב "ירושלים. מקום המקדש". אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Octagonal wooden etrog box. Made by master craftsman Meir Rozhin in the early 20th century. Shape reminiscent of Temple site. Box ornamented with carved flowers. Inscription on dome: "Yerushalayim Makom Hamikdash" (Temple site)

The Old Yishuv Court Museum Collection

מזכרת רקומה של סמל משטרת המנדט. יתכן ונקנתה כמזכרת לשוטר בריטי.
 אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן
 An embroidered souvenir of the Palestine Police Force. It may have been
 purchased as a souvenir for a British policeman.
 The Old Yishuv Court Museum Collection

תמונה רקומה של ירושלים, תרס"ז (1907)
 דגם סכמטי של העיר העתיקה הכולל את המקומות הקדושים המסורתיים:
 הכותל המערבי, הברושים, מקום המקדש, קבר זכריה, יד אבשלום, הר הזיתים, ועוד.
 אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן
 Embroidered Image of Jerusalem, 1907
 A schematic design of the Old City including the traditional holy places: the
 Western Wall, the cypresses on the Temple Mount, the Tomb of Zechariah,
 the Tomb of Absalom, Mount of Olives, and more.
 The Old Yishuv Court Museum Collection

מזכרת רקומה לתיירים על בד משי אדום מעוטרת באניצים צהובים סביב. במרכז רקום מסגד עומר מעוטר במסגרת פרחים. בראש המפה הרקומה כתוב Souvenir of Palestine בשולי המפה רקום Mosque of Omar אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A souvenir for tourists, embroidered on red silk decorated with yellow stalks around it. In the center is an embroidered Mosque of Omar decorated with a border of flowers. The words "Souvenir of Palestine" are embroidered at the top of the cloth and at the bottom, "Mosque of Omar".

The Old Yishuv Court Museum Collection

מזכרת רקומה לתיירים מעוטרת באניצים צהובים סביב. במרכז רקמת קבר רחל מעוטרת בעיטורים צמחיים. בראש המפה הרקומה כתוב Souvenir of Palestine. אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן.

An embroidered souvenir for tourists decorated with yellow fringes around the edges. The center shows an embroidered likeness of Rachel's Tomb and floral decorations on each side. The words Souvenir of Palestine are embroidered at the top of the cloth.

The Old Yishuv Court Museum Collection

מזכרת רקומה לתיירים מעוטרת באניצים צבעוניים. במרכז רקום כוכב צבעוני ומעליו הכיתוב "Star of Bethlehem". מצד ימין בתוך מדליון רקום מגדל דוד ולידו הכיתוב "Davids Tower". מצד שמאל- בתוך מדליון רקומה כנסיית הקבר ולידה הכיתוב "Sepulchre church".

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן.

An embroidered souvenir for tourists decorated with colorful fringes. In the center is an embroidered star, above which the words "Star of Bethlehem". On the right, inside a medallion is an embroidered "Davids tower" and its title. On the left, inside a medallion is an embroidered Church of the Holy Sepulchre, with the words "Sepulchre Church" next to it.

The Old Yishuv Court Museum Collection

מזכרות אהובות במיוחד לתיירים שנשלחו גם מעבר לים היו אלבומי פרחים מיובשים. כל דף באלבום הוקדש לאזור או מקום ישוב אחר בארץ ולפרחים המאפיינים אותו.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Dried flower albums were especially favorite souvenirs for tourists and were also sent overseas. Each page in the album was dedicated to a different region or settlement

The Old Yishuv Court Museum Collection

פריט מתוך אלבום פרחים מיובשים ובו גלויות מאוירות וצבעוניות של המקומות הקדושים (צפת, ירושלים, הר הכרמל ועוד) ופרחים מיובשים. האלבום נמכר כמזכרת לתיירים.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Item from an album of dried flowers containing illustrated and colorful postcards of holy places (Safed, Jerusalem, Mt. Carmel and more) and dried flowers. The album was sold as a souvenir for tourists.

The Old Yishuv Court Museum Collection

גלויה צבעונית מראשית המאה-20. המבנים הצמודים לחומה הוסרו על ידי הבריטים בראשית תקופת המנדט. ניתן לראות גם את מגדל השעון. מעברה השני של הגלויה רשום בעברית "למזכרת נצח ... מחברו מכבדו נתן".

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A colored postcard from the beginning of the 20th century. The buildings that had been close to the wall had been destroyed by the British at the beginning of the British Mandate. The clock tower, that was later taken down, is still standing. On the other side of the postcard is written (in Hebrew), "An everlasting memento... from your respectful friend Natan".

The Old Yishuv Court Museum Collection

ניתן לראות בגלויות שנמכרו לתיירים את השינויים שחלו בשער יפו עם ראשית השלטון הבריטי. המבנים סמוך לחומה נהרסו (בית המכס, מגדל השעון שנבנה כחלק ממגדלי השעון שהוקמו באמפריה העות'מאנית לכבוד 25 שנה לשלטונו של עבדול חמיד השני, חנויות, ועוד).

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Postcards sold to tourists show the changes at the Jaffa Gate with the beginning of British mandate. The buildings near the wall were demolished (the customs house, the clock tower built as part of the clock towers erected in the Ottoman Empire in honor of the 25th anniversary of the reign of Abdul Hamid II, shops, etc.).

The Old Yishuv Court Museum Collection

גלויה שהודפסה במקור בשחור לבן ונצבעה מאוחר יותר ידנית. בגלויה ניתן לראות נשים יהודיות מתפללות בכותל המערבי. הנשים עטויות מטפחות וצעופים המכסים ומטשטשים את מתווה גופן. בצד דמויות מספר גברים מתפללים. בסוף התקופה העות'מאנית מרבית הנשים לא ידעו קרוא וכתוב ולא הבינו את השפה העברית. רבות מהן נהגו להגיע ולהתפלל בכותל. בכיתוב על הגלויה שנועדה לתיירים כתוב בצרפתית, אנגלית וגרמנית: הכותל המערבי ביום ששי.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן.

Postcard, showing figures of Jewish women praying at the Western Wall. The women are wrapped in shawls and scarves that cover and blur their outline. Alongside the figures are a number of men praying. At the end of the Ottoman period, most women were illiterate and did not understand the Hebrew language.

The Old Yishuv Court Museum Collection

גלויה מאויירת ובה יהודי מתפלל בשערי הר הבית בהוצאת בן דב מתקופת המנדט. יעקב בן דב, צלם, מייסד מחלקת הצילום ב"בצלאל" ובין יתר פעליו, הפיק גלויות רבות של נופי הארץ, שאויירו על ידי הצייר שמואל בן דוד / אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Illustrated postcard showing a Jew praying at the gates of the Temple Mount, published by Ben Dov during the Mandate period.

Yaakov Ben Dov was a photographer and founder of the Bezalel Academy of Arts and design photography department. Among his other activities, he also produced postcards of landscapes of the Holy Land, which were illustrated by the painter Shmuel Ben David
The Old Yishuv Court Museum Collection

גלויה מאויירת של העיר העתיקה, המאה ה-19.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Illustrated postcard of the Old City, The 19th century.

The Old Yishuv Court Museum Collection

גלויה, כנסיית הקבר, המאה ה-19 / אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן
Postcard of the Church of the Holy Sepulchre, 19th century

The Old Yishuv Court Museum Collection

גלויה, הכותל המערבי, המאה ה-19 / אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Postcard of the Western Wall 19th century

The Old Yishuv Court Museum Collection

אוגדן גלויות ארץ ישראל, שנות ה־30'
 האוגדן כולל שש גלויות מצוירות צבעוניות המבוססות על ציוריו של הצייר הגרמני
 מינזולדט דוגמת הר הבית, כנסיית הקבר, ועוד.
 אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Folder of Postcards from the Holy Land, the 1930's
 The folder includes six colorful illustrated postcards based on drawings by
 German artist Maximilian Meinzoldt, such as the site of the Holy Temple, the
 Church of the Holy Sepulchre, etc.
 The Old Yishuv Court Museum Collection

גלויות תוצרת חברת Beagles postcards מלונדון, ראשית המאה ה־20.
 מתוך סדרת גלויות תיירותיות מוצבות שנשלחו על ידי התייר למשפחתו וחבריו.
 אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן.

Postcards produced by J. Beagles & Co., London, early 20th century.
 From a series of specially designed tourist postcards sent by the tourist to his
 family and friends. The Old Yishuv Court Museum Collection

גלויה בהוצאה משותפת של דפוס מונזון והוצאת "צבי קדש ירושלים". בשולי הגלויה-מודפסת באותיות קטנות אזהרה על שמירת זכויות יוצרים. ("איסור השגת גבול הוא מן התורה ומאושר בידי הממשלה"). במרכז הגלויה מקום המקדש וסביבתו. הפסוק "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני" (תהילים, קלז, 5) מודפס בעברית ובאנגלית על הגלויה.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A postcard jointly published by the A.L. Monsohn Lithographic Press and the Jerusalem Zvi Kadash publishing house. In the margins of the postcard, in small print, is a warning about copyright protection ("The prohibition of encroachment is Torah-based and approved by the government"). In the center of the postcard is the site of the Holy Temple and its surroundings.

The verse "If I forget you, O Jerusalem I will forget my right hand" (Psalms 137, 5) is printed in Hebrew and English.

The Old Yishuv Court Museum Collection

הדפס ליתוגרפי צבעוני של מקום המקדש וסביבתו. בשולי ההדפס רשום בעברית, רוסית ואנגלית "ירושלים". יתכן ושימש מזכרת לתיירים. האמן מאיר רוזין, שצייר את הגלופה, שעל פיה הודפס ההדפס, הכין ומכר מזכרות לתיירים בסמוך לכנסיה הארמנית.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Color lithographic print of the site of the Holy Temple and its surroundings.

The word "Jerusalem" is written in the bottom margin in Hebrew, Russian and English. It may have been a tourist souvenir. Artist Meir Rozhin, who designed the block from which the print was printed, made and sold

souvenirs to tourists near the Armenian church

The Old Yishuv Court Museum Collection

גלויה צבעונית שהודפסה כנראה לקראת ביקורם של וילהלם השני וזוגתו אוגוסטה ויקטוריה בארץ ישראל בשנת 1898. לצד דיוקנם של הקיסר והקיסרית – ציור נהר הירדן על מימיו השוצפים.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A color postcard that was probably printed for the visit of Kaiser Wilhelm II and his wife Augusta Victoria to the Holy Land in 1898. Alongside the portraits of the emperor and empress is a painting of the Jordan River and its flowing waters.

The Old Yishuv Court Museum Collection

גלויה צבעונית שהודפסה כנראה לקראת ביקורם של הקיסר וילהלם השני וזוגתו אוגוסטה ויקטוריה בארץ ישראל בשנת 1898. דיוקנותיהם של הקיסר והקיסרית מופיעים על הגלויה לצד מלאך, הר הבית וסביבתו.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A color postcard that was probably printed for the visit of Kaiser Wilhelm II and his wife Augusta Victoria to the Land of Israel in 1898. The portraits of the emperor and empress appear on the postcard alongside an angel, the Church of the Holy Sepulchre, the Temple Mount and its surroundings.

The Old Yishuv Court Museum Collection

גלויה שנשלחה ממלון לויד ירושלים LLOYD HOTEL FAST JERUSALEM, ב-22 באפריל 1897. על הגלויה הצבעונית איור ירושלים העתיקה. מצד שמאל במדליון מעוטרים בכפות תמרים ודקלים איור של מלון לויד (פאסט) ומתחתיו שני נגנים מנגנים בכלי נגינה מסורתיים. יתכן והגלויה הוצאה לכבוד יום ראשון של כפות התמרים או הדקלים עבור הצליינים שבאו לחוג את החג (יום ראשון של כפות התמרים חל ביום ראשון שלפני הפסחא). על גב הגלויה בול בערך 20 פארה והיא חתומה בחותמת המלון. מלון פאסט שהיה בבעלות גרמנית שכן במעלה רחוב יפו, במקום בו חנו הדיליז'אנסים. הגלויה התקבלה בגרמניה על פי החותמת ביום 4.5.1897 אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A postcard portraying the Lloyd Fast Hotel in Jerusalem and tied by dispatch datestamp LLOYD HOTEL FAST JERUSALEM, on April 22, 1897.

The colorful postcard also shows an illustration of Old Jerusalem. On the left side, in a medallion decorated with date palms and palm trees, is an illustration of the Lloyd (Fast) Hotel and two musicians playing traditional musical instruments below it. The postcard may have been issued in honor of Palm Sunday for the pilgrims who came to Jerusalem to celebrate the holiday. (Palm Sunday falls on the Sunday before Easter). On the back of the postcard is a stamp of 20 fara value and is stamped with the hotel's stamp.

The Fast Hotel was owned by German Templars and was located on Jaffa Street, where the stagecoaches parked. According to the postal stamp, the postcard was received in Germany on May 4, 1897.

The Old Yishuv Court Museum Collection

גלויה צבעונית מודפסת שנשלחה בשנת 1901 לתורם פוטנציאלי ע"י הגברת הינדא לברבוים מירושלים. בגלויה המודפסת באנגלית היא מזכירה לו את אלבום הפרחים ששלחה אליו, ומבקשת בשל מצה הכספי הנואש להשיב את הספר או לשלוח אליה דולר אחד בתמורה. על הגלויה איורים צבעוניים של זכרון יעקב, מקום המקדש, בית הכנסת החדש (יתכן "תפארת ישראל"), וקברי המלכים וכלבא שבוע.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A printed color postcard sent from Jerusalem in 1901 by Mrs. Hinda Leberbaum to a potential benefactor. On the English printed postcard, there is a message, reminding the recipient of an album of flowers that she had sent him. The sender asks that the recipient return the book due to her dire financial situation or to send her the sum of one dollar in lieu of the book.

The postcard portrays colored drawings of Zichron Yaakov, the site of the Holy Temple, the New Synagogue (possibly the Tiferet Yisrael Synagogue), and the Tombs of the Kings and of Kalba Savua.

The Old Yishuv Court Museum Collection

Postcard Binder, early Mandate period

A postcard binder holding postcards of Jerusalem printed by Yaakov Ben Dov and the Bezalel school of art. In the folder that served as a souvenir for tourists, there are photographs of popular sites such as the Western Wall and the Temple Mount. Yaakov Ben Dov founded the photography department at "Bezalel".

The Old Yishuv Yishuv Court Museum Collection

אוגדן גלויות, ראשית תקופת המנדט
אוגדן גלויות של ירושלים בהוצאת יעקב בן דב ו"בצלאל". באוגדן ששימש כמזכרת
לתיירים תצלומי אתרים פופולריים דוגמת הכותל המערבי, הר הבית, ועוד. יעקב בן דב
הקים את מחלקת הצילום ב"בצלאל".
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן.

Stereoscopic Postcards

Stereoscopic photographs are small photographs of an object taken from two different angles. The pair of paper prints mounted on a card sized 18x9 centimeters for viewing in a standard stereoscope, thus giving the viewer the perception of 3D depth. Such photographs were used in social games in Europe and the United States at the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century.

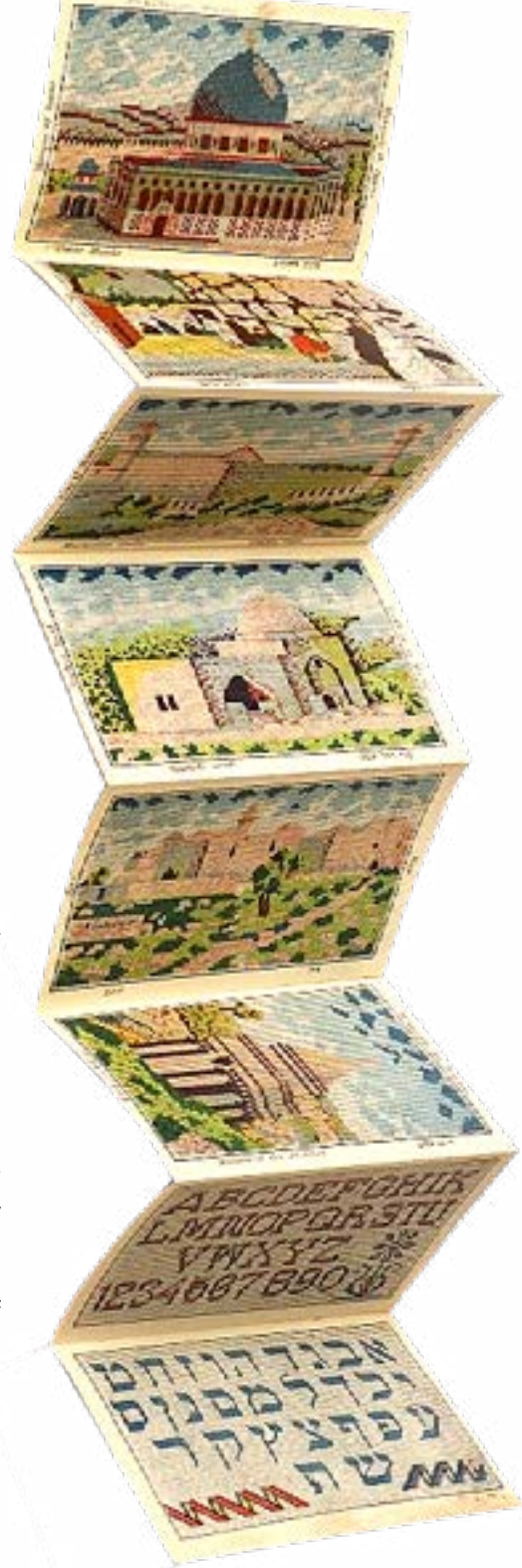
The Old Yishuv Court Museum Collection

גלויות סטריאוסקופיות
תצלומים סטריאוסקופים הם צילומים קטנים של אובייקט שצולם משתי זוויות שונות. הצילומים מודבקים על קרטון בגודל של כ־9x18 ס"מ. כאשר מתבוננים בשני הצילומים באמצעות הסטריאוסקופ נוצרת אשליה של תמונה תלת מימדית. בגלויות תלת מימדיות אלו נעשה שימוש במשחקי חברה באירופה ובארצות הברית, בסוף המאה ה־19 וראשית המאה ה־20'.
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן.

פנס קסם תוצרת גרמניה להקרנת שקופיות.
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן.

A magic lantern for screening slides, manufactured in Germany.
The Old Yishuv Court Museum Collection

דוגמאות רקמה ללא כריכה חיצונית אותן הדפיס מאיר רוזין בדפוס מונזון עבור "בית חינוך לילדים" בראשית המאה ה-20. בין הדוגמאות אותן צייר רוזין נמצא את הר הבית, הכותל המערבי, מערת המכפלה, קבר רחל, הר ציון ויד אבשלום, אותיות עבריות ולועזיות וספרות.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Booklet of examples of embroidery with no outside cover. The booklet was printed by Meir Rozhin of the Monshon Press Company at the beginning of the 20th century for the "Beit Hinuh Leyeladim" Rozhin's designs include the Temple Mount, the Western Wall, the Tomb of the Patriarchs, Rachel's Tomb, Mt. Zion, Yad Avshalom (Absalom's Pillar) and Hebrew and Latin letters and digits.

The Old Yishuv Court Museum Collection

כפית עשויה מתכת ואמייל.

הכפית מעוטרת באיור מיניאטורי של הר הבית, ומעליו הכיתוב ירושלים בעברית ובאנגלית. בקצה הידית מופיע איור של עשרת הדברות בעברית.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A teaspoon made of metal and enamel.

The teaspoon is decorated with a miniature illustration of the Temple Mount, above written Jerusalem in Hebrew and English. At the end of the handle is an illustration of the Ten Commandments in Hebrew.

The Old Yishuv Court Museum Collection

אלבום פרחים מיובשים ובו גלויות מאויירות וצבעוניות של המקומות הקדושים (צפת, ירושלים, הר הכרמל ועוד) ופרחים מיובשים. הכריכה עשויה עץ זית. על חלקה הקדמי גלויית מתחם הר הבית הממוסגרת בקונכייות. שימוש בקונכייות אופייני לאמן מאיר רוזין, ויתכן שהאלבום הוא מעשי ידיו, ונמכר כמזכרת לתיירים.
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

An album of dried flowers containing illustrated and colorful postcards of holy places (Safed, Jerusalem, Mt. Carmel and more) and dried flowers. The binding is made of olive wood. On the front is a postcard of the compound of the Temple Mount in a frame of shells. The use of shells is characteristic of the artist Meir Rozhin, and it is possible that the album was made by him, and it was sold as a souvenir for tourists.
The Old Yishuv Court Museum Collection

קופסת אתרוג מעץ
קופסה מלבנית לאתרוג עשויה עץ ומעוטרת בקונכייות ובגלויות. הקופסה נעשתה ע"י האמן מאיר רוזין בראשית המאה ה-20. הקופסה מעוטרת בגלויות צבעוניות ובהן מקום המקדש, אבן השתיה, יד אבשלום וטבריה. על מכסה הקופסה מגולף הכותל המערבי והברושים שמעליו. פנים הקופסה מכוסה בבד בצבע בורדו למעט חלק העליון בו תאור נמל יפו.
אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Wooden Etrog box
Rectangular wooden etrog box ornamented with shells and postcards. Made by master craftsman Meir Rozhin at beginning of 20th century. Colored postcards of the Temple site, the Foundation Stone, Absalom's Pillar and Tiberias. Carving on lid shows the Western Wall and the cypresses above it. Inside lined with purple cloth apart from the top part which depicts the port of Jaffa.
The Old Yishuv Court Museum Collection

קסת דיו עשויה עץ זית בצורת ביצה ובעלת מכסה מתברג.
 על הקסת רשום "ירושלים" בעברית ובאנגלית. יתכן ונמכר כמזכרת לתיירים.
 אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

An ink well made of olive wood in the shape of an egg, with a screw-on lid.
 The ink well is inscribed with the word "Jerusalem" in Hebrew and in English.
 It may have been sold as a souvenir for tourists.
 The Old Yishuv Court Museum Collection

מכסה לקופסה עשוי עץ זית, ראשית המאה ה-20'
 המכסה נעשה על ידי האמן מאיר רוזין. במרכז, גלויה ובה מקום המקדש.
 סביב מסגרת העשויה מקונכיות.
 תרומת גב' עליזה וולוך / אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

An olivewood box cover, the beginning of the 20th century
 The cover was made by Meir Rozhin. In the center is a postcard depicting the
 site of the Holy Temple, around which is a frame made of sea shells.
 Gift of Mrs. Aliza Wolloch / The Old Yishuv Court Museum Collection

קופסת תכשיטים או קופסה לאתרוג עשויה עץ זית, סוף המאה ה־19. על מכסה הקופסה גילוף סכמטי של הכותל המערבי, הברושים והמסגדים, שמשני צידיהם עיטורים צמחיים. הגילוף מעוטרים במסגרת המשובצת באם הפנינה. בחלקו התחתון של המכסה כתוב "ירושלם" וירושלים באנגלית וכן באותיות קטנות יותר "הכותל המערבי".

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן.

Jewelry or Etrog Box made of Olive Wood, late 19th century. On the cover of the box is a schematic engraving of the Temple mount and cypresses, floral decorations on both sides. The carving is decorated with a frame inlay of mother-of-pearl. On the lower part of the lid is written Yerushalayim in Hebrew and Jerusalem in English, and the words "The Western Wall" in smaller letters.

The Old Yishuv Court Museum Collection

זוג פמוטים עשויים עץ זית שבחלקם התחתון מגולפים מקומות קדושים. על פמוט אחד מגולפים יד אבשלום וקבר שמואל הנביא ועל הפמוט השני קבר רחל והכותל המערבי.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A pair of candlesticks made of olive wood on which the lower part has Holy places carved in them. On one candlestick, Yad Avshalom and the Tomb of the Prophet Samuel are carved, and on the other candlestick, Rachel's Tomb and the Western (Wailing) Wall.

The Old Yishuv Court Museum Collection

מוראות מלחמת העולם הראשונה בארץ ישראל בכלל ובירושלים בפרט השפיעו על אמני בצלאל. לאחר סיום המלחמה נותרו פזורים שיירי פגזים תורכיים וגרמניים רבים, וצוות המורים עשה בהם שימוש ליצירת כלים דקורטיביים ואגרטלים. על האגרטל רקועים דגים, קישוטי פרחים, והמילים "בצלאל ירושלים".

Fear of the First World War in Eretz Yisrael generally, and Jerusalem in particular, influenced the artists of Bezalel. After the end of the war, there were left many scattered Turkish and German shells – and (Bezalel) teachers made use of them to make decorative vessels and vases. On the decorative vessel are portrayed fish, flowery decorations, and the words "Bezalel Jerusalem".

The Old Yishuv Court Museum Collection

מגדל בשמים עשוי עץ ששימש להבדלה. מגדל הבשמים תוצרת סדנאות המלאכה של "בצלאל" מעוטר בציור הכותל המערבי ועץ תמר. כתובות המילים "הכותל המערבי", הברכה "בורא מיני בשמים" והפסוק הפותח את ההבדלה "הנה אל ישועה".

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Wooden tower-shaped spice box used for the havdalah ceremony. Made by the Bezalel handicrafts workshop. It is decorated with a drawing of the Western Wall and a date tree. The following words appear: "Western Wall", the blessing on "varieties of fragrances", and the verse said at the beginning of Havdalah: "Behold! G-d is my salvation."

The Old Yishuv Court Museum Collection

מנורת חנוכה עשויה מתכת תוצרת "בצלאל ירושלם". במרוצת השנים - אבד השמש. המנורה מעוצבת בצורת חזית מבנה עם עמודים וגמלון. המנורה מעוטרת במטבעות המזכירות מטבעות חשמונאיים. על גב המנורה מדליון ובמרכזו מנורת שבעת קנים ומצידיה אריות. בשני המדליונים הקטנים יותר חזית מקדש וכד שמן ולצידו ענף זית. חלק מברכת הדלקת הנרות "הנרות הללו קודש הם" מצוטטים לפני כני הנרות. אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A metal Hanukkah menorah made by "Bezalel Yerushalayim". The shamash has been lost. The menorah is designed to resemble the front of a building with pillars and a pediment. The menorah is decorated with coins resembling coins from the Hasmonean period. On the back of the menorah is a medallion, the center of which portrays a seven-branched menorah, and next to it are lions. The two smaller medallions portray the front of the Temple, next to which is an olive branch. Part of the blessing for lighting the Hanukkah candles and the sentence "hanerot hallalu kodesh hem" (these candles are holy) are in front of the candle holders.

The Old Yishuv Court Museum Collection

גב מנורת חנוכה מעוטר בתמונת חנוכת המנורה בבית המקדש ע"י המכבים אחרי הניצחון של היוונים. חלקו העליון של גב מנורת החנוכה מעוצב כגמלון. בבסיס הגמלון כתוב הפסוק מתוך תפילת על הניסים "הדליקו נרות בחצרות קודשך וקבעו שמונת ימי החנוכה". "אבוקות מעטרות את שני צידי גב המנורה. בבסיס המנורה מתחת לבזיכים ישנם סמלי מטבעות חשמונאיים ובתווך בתוך מדליון כתוב "בצלאל ירושלם". אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Back of Chanukkah menorah (candelabrum) decorated with picture of rekindling the menorah in the Temple by the Maccabees after the victory of the Greeks. Top part of upper part of Chanukkah menorah is shaped like a pediment. At bottom of pediment, verse from the prayer on miracles: "Thou shalt kindle in your consecrated courtyards and shall celebrate eight days of Chanukkah." Torches decorate both sides of the menorah's back. On the base of the menorah, underneath the cups, symbols of the Hasmonean coins and medallion in the middle written "Bezalel Jerusalem"

The Old Yishuv Court Museum Collection

קערת פסח מרוקעת תוצרת "בצלאל". במרכז הקערה חלק מהטקסט של "מה נשתנה" מההגדה של פסח. מסביב לטקסט חמש שקערוריות לסימני הסדר: זרוע, חרוסת, ביצה, כרפס ומרוח. במעגל החיצוני מתוארות סצנות מקראיות (עבודת הפרך במצרים, יציאת מצרים, נשיאת ארון הברית על ידי הכוהנים, ועוד).

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A hammered copper Seder plate made by "Bezalel." In the center of the plate is part of the text of "Ma Nishtanah" (How is [this night] different...?) from the Haggadah of Pesach. Surrounding the text are five small hollows or 'bowls' for the signs of the Seder: the Shank Bone, Charoset, Egg, Karpas/Celery, and Bitter Herbs. In the outer circle, Biblical scenes are described: Hard labor in Egypt, the Exodus from Egypt, the Ark of the Covenant being carried by the Cohanim (the Priests), and more.

The Old Yishuv Court Museum Collection

מדליון עשוי כסף בטכניקת פיליגרו (שיטה המתבססת על שימוש בחוטים ובכדורים המחוברים במגוון צורות). במרכז תבליט ובו דמות הרצל. מסגרת המדליון מעוטרת באמצעות חוט כסף השזור בצפיפות שונה באופן גלי וזויתי. על צידו השני של המדליון חרוט באותיות קטנות בצלאל ירושלים.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Silver filigree medallion. The delicate metalwork uses beads and threads connected in various forms. The central boss has an image of Herzl. The medallion's frame is decorated with intertwined silver threads in a undulating pattern. On the other side of the medallion engraved Bezalel Jerusalem

The Old Yishuv Court Museum Collection

הדס לבשמים עשוי ביטומן. חלקו העליון נפרד מחלקו התחתון בכדי לאפשר את מילוי הבשמים. על הבסיס חרוט "DEAD SEA STONE". חריטה של הכותל המערבי והר הבית והמילה "ירושלים" מעטרת את הדס הבשמים.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

Spice tower for havdalah ceremony, asphalt (bitumen). Upper part separate from bottom part so spices can be refilled. Words "Dead Sea Stone" chiseled on base. Also in decorative chiseling the Western Wall, Temple Mount and the word "Yerusalem."

The Old Yishuv Court Museum Collection

כלי לבשמים עם מכסה עשוי ביטומן (אבן ים המלח). בתחתית חרוט באותיות לועזיות DEAD SEA STONE. על הכלי מגולפים המקומות הקדושים במסגרות מרובעות מערת המכפלה, הכותל המערבי וקבר רחל אמנו. עיטורים צמחיים מגולפים בין המקומות הקדושים.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A spice box with a cover made of bitumen (Dead Sea stone). At the bottom, engraved in foreign (English) letters, is DEAD SEA STONE. On the box, the Holy Places are carved in square frames: the Cave of Machpela (Cave of the patriarchs), Western (Wailing) Wall, and Rachel's Tomb. There are plant motifs carved between the Holy Places.

The Old Yishuv Court Museum Collection

אלבום תמונות כרוך בכריכת עור חומה ומהודרת. בחלק הקדמי של הכריכה משולב תחריט נחושת של מגדל דוד. המילים "מגדל דוד" ו"ירושלם" מוטבעות באותיות מזהבות על הכריכה. באלבום המשפחתי תמונות של משפחה ירושלמית בשנים 1932-1939. באלבום תצלומי נוף בירושלים וסביבתה, צילומי בני הזוג עם חברים, ביניהם האמן יעקב שטיינהרט, ועוד.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A photo album bound in an elegant brown leather cover. The front cover of the album depicts a brass engraving of the Tower of David. The words "Tower of David" and "Jerusalem" are embossed in gold on the cover. This family album includes photographs of a Jerusalemite family between 1932-1939, photographs of the family and its friends, among whom was artist Jacob Steinhardt, and views of Jerusalem and its surroundings.

The Old Yishuv Court Museum Collection

תבליטי מערת המכפלה והכותל המערבי, ראשית המאה ה-20. מעשי ידי האמן מאיר רוזין. על התבליט גילוף סכמטי של מערת המכפלה. התבליט שימש כמזכרת לתיירים. אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A wooden engraving of the Western Wall, and the Cave of the Patriarchs the beginning of the 20th century

A schematic rectangular olivewood engraving of the Western Wall carved by artist Meir Rozhin. Above the Western Wall are four cypress trees, the Dome of the Rock, and the mosque on the site of the Holy Temple. The word Jerusalem appears in Hebrew and English on the upper part of the engraving. On the bottom part are the words Kotel Ma'aravi (Western Wall). The engraving was sold as a souvenir for tourists.

The Old Yishuv Court Museum Collection

תבליט "יד אבשלום" עשוי עץ זית. התבליט נמכר כמזכרת לתיירים. יתכן ונעשה בבית המלאכה של כנסיית המשיח או ע"י אחד מהתלמידים שהוכשרו במקום.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

An olive-wood relief of Yad Avshalom, sold as a souvenir to tourists. Possibly made in the workshop of Christ Church in Jerusalem or by one of its students.

The Old Yishuv Court Museum Collection

תבליט "מקום המקדש" עשוי עץ זית מסוף המאה ה-19. בגב התבליט מופיע שם היצרן "יוסף ראבינוביץ בעיה"ק (בעיר הקודש) ירושלים" בעברית ובאנגלית. התבליט נמכר כמזכרת לתיירים.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

An olive-wood relief of the site of the Holy Temple from the end of the 19th century. The name of the manufacturer, Yosef Rabinowitz, and the word Jerusalem, appear on the back in English and Hebrew. Sold as a souvenir to tourists.

The Old Yishuv Court Museum Collection

תבליט יונה עם ענף זית בפיה, סמל מסדר האחיות הדיאקוניסיות, המסמל את הכמיהה לגאולה ולישועה על פי הנצרות. התבליט נמכר כמזכרת לתיירים. יתכן ונעשה בבית המלאכה של כנסיית המשיח או ע"י אחד מהתלמידים שהוכשרו במקום. אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

An olive-wood relief of a dove with an olive branch in its beak, the emblem of the German Diakonisches Werk symbolizing the longing for redemption and salvation according to Christianity. The relief was made as a souvenir for tourists. Possibly made in the workshop of Christ Church in Jerusalem or by one of its students.

The Old Yishuv Court Museum Collection

תבליט "הכותל המערבי" בדגם הסכמטי המוכר עם שלושת הברוסים עשוי עץ זית. התבליט נמכר כמזכרת לתיירים. בגב התבליט מופיע שם היצרן "יוסף ראבינוביץ ירושלים באנגלית."

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

An olive-wood relief of the Western Wall in a known schematic design that includes three cypress trees. The name of the manufacturer, Yosef Rabinowitz, and the word Jerusalem, appear on the back in English and Hebrew. Sold as a souvenir to tourists.

The Old Yishuv Court Museum Collection

תבליט המשלב את המצבות בנחל קדרון קבר זכריה, קברי בני חזיר ויד אבשלום. התבליט נמכר כמזכרת לתיירים. יתכן ונעשה בבית המלאכה של כנסיית המשיח או ע"י אחד מהתלמידים שהוכשרו במקום.

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

A relief showing tombs in the Kidron Valley, Zechariah's Tomb, the Benei Hezir Tomb, and Yad Avshalom. The relief was made as a souvenir for tourists. Possibly made in the workshop of Christ Church in Jerusalem or by one of its students.

The Old Yishuv Court Museum Collection

תבליט "קבר רחל" עשוי עץ זית. בשוליו כתוב "ירושלם", "Jerusalem" ו"רחל אמנו". התבליט נמכר כמזכרת לתיירים

אוסף מוזיאון חצר הישוב הישן

An olive-wood relief of Rachel's Tomb. On the sides are the words "Jerusalem" and "Mother Rachel". Sold as a souvenir to tourists.

The Old Yishuv Court Museum Collection

Being a Tourist in the Land of Israel

A Summary

Ora Pikel - Tzabari

For the residents of Jerusalem, the arrival of tourists was a heartwarming spectacle, indicating the city's dependence on tourism for its livelihood. David Yellin described in 1837 the transformations in the city with the arrival of tourists: "The interpreters come to life, the money changers' faces light up, the carters are happy, the hotels are splendidly decorated with the flags of each nation and nation waving from their windows and balconies. The photography shops display their pictures, photographs of all the holy places, photographs of the natives of the land in their national dress (and of course, the humble Jew with his sidelocks and shtreimel, his caftan and sandals, was not absent), the shops selling olive wood and seashell work were cleaned and polished and filled with ornaments and toys to delight every eye"

This was from the perspective of the residents of Jerusalem, but how did things look through the eyes of the tourist at the end of the Ottoman period and the beginning of the British Mandate when a new breed of visitors began to arrive in Jerusalem, pilgrims heralding the arrival of modern tourism to the city? This required developing services geared toward tourists, such as transportation, catering, accommodation, and tour guides. The article uses their memoirs of the tourists to reflect their experiences in the Holy Land.

Tourist Maps of Jerusalem during the Mandate Period - a tool for analyzing cultural and spatial perceptions

Kobi Cohen-Hattab

Tourist maps that appeared in Jerusalem during the British Mandate Period served not only as functional navigational tools, but also as cultural agents that reflected and shaped spatial perceptions. The analysis identifies a typology of four different types of tourist maps: general, religious-sectarian, military and commercial, with each type reflecting a unique set of needs, considerations and interests. A significant turning point can be identified with Spiridon's map, published in 1930, which served as a prototype for modern tourist maps of the city. The research emphasizes how religious-sectarian maps reflected Jerusalem's religious-cultural complexity, while military and commercial maps expressed the development of modern tourist infrastructure. The study contributes to the understanding of the role tourist maps as an historical source that reflects the processes of modernization and cultural change.

The findings of this research accentuates the importance of these maps in the understanding the development of modern tourism in Jerusalem and their role in shaping the identity of local tourism in Jerusalem during the British Mandate period.

¹ David Yellin, *Yerushalayim shel Tmol, 1* (Jerusalem of Yesteryear, vol. 1,) Reuven Mass Publication. Jerusalem 5732 (1972), p. 100.

To be a Tourist in the Holy Land